

БОРИС
ГРІНЧЕНКО

ІЛЮСТРОВАНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

99

ФАКТІВ
ЖИТТЯ І
ТВОРЧОСТІ

БОРИС ГРІНЧЕНКО:

99

ФАКТІВ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

Ілюстрована енциклопедія

УДК 929Грінченко(031)
Б82

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 13 від 31.10.2024)

Рецензенти:

Наталя Білоус, в.о. завідувача філії «Музей Сержа Лифаря» Музею історії міста Києва, кандидатка філологічних наук; *Катерина Ладоня*, завідувачка науково-організаційного відділу Інституту педагогіки НАПН України, докторка філософії в галузі філології; *Тетяна Міронова*, директорка Київської муніципальної галереї «Лавра», кандидатка мистецтвознавства.

Автор ідеї проєкту *І. Руснак*
Концепція видання, загальна редакція *Т. Вірченко*
Керівники проєкту: *К. Радько, Ю. Волгін*
Укладання *О. Матвієнко*
Макет видання: *Науково-методичний центр видавничої діяльності Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

В оформленні обкладинки було використано
ілюстрацію *Андрія Георгієвського* та логотип *Руслани Дрозд*

Борис Грінченко: 99 фактів життя і творчості : ілюстрована енциклопедія,
Б82 навчальний проєкт студентів Факультету української філології, культури
і мистецтва й Факультету образотворчого мистецтва і дизайну ; уклад. О. Матвієнко ; кер. проєкту К. Радько, Ю. Волгін ; заг. ред. Т. Вірченко. — Київ : Київ. столич. ун-т ім. Б. Грінченка, 2024. — 102 с.
ISBN 978-617-658-129-1

Чи знаєте ви, що одна людина спроможна працювати як ціла наукова установа? Борис Грінченко — один із небагатьох таких учених-енциклопедистів. Він був професіоналом у літературі, освіті, лексикографії, етнографії, фольклористиці, видавничій справі, публіцистичній діяльності й політиці. Цю людину правомірно вважають лідером української нації.

Чи багато ви знаєте деталей про буденне життя Бориса Грінченка? Як йому вдалося поєднувати ніжність до дружини, теплі, батьківські почуття до доньки й онука з колосальною працездатністю?

Сподіваємось, пропонована графічна книжка наблизить вас до Бориса Грінченка, допоможе досягнути всі грані цієї виняткової особистості. Виконавцями такого амбітного проєкту стали студенти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Видання розраховане на широке коло читачів.

УДК 929Грінченко(031)

ISBN 978-617-658-129-1

© О. Матвієнко, укладання, 2024
© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024
© НМЦ видавничої діяльності, макет, 2024

Ми — студенти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка — презентуємо тобі свій проєкт. Нещодавно ми, як і ти сьогодні, сиділи за шкільною партою. Слухали вчителів. Читали розумні книжки. Думали, який університет обрати для вступу. На різних уроках ми чули ім'я Бориса Грінченка, адже сьогодні його внесок для розвитку нашої нації і помітний, і лишається актуальним.

Наш університет названо ім'ям Бориса Грінченка, тож ми об'єднали зусилля і вирішили у формі ілюстрованої енциклопедії розповісти про найяскравіші, найвиразніші факти з його життя і творчості.

Хай тебе не лякає незначна художня еклектичність цього видання. Ми — різні, ми по-різному відчуваємо нашого патрона. Тому й пропонуємо тобі ознайомитися з найвиразнішими гранями його ідентичності. Цю книжку можна читати в будь-якій послідовності. Факти кожної грані ми розташовували в хронології. У двох випадках нам не вдалось уникнути повторів, як-от походження псевдонімів і рецензування збірки етнографічних матеріалів. Але щоразу ми намагалися розставити змістові акценти залежно від грані ідентичності.

Хай подорож-пізнання постаті Бориса Грінченка зробить для тебе цю Людину ближчою і зрозумілішою, окрилить на звернення заради України!

*Студенти
Факультету української філології, культури
і мистецтва;
Факультету образотворчого мистецтва
і дизайну*

ДИТИНСТВО

Факт 1

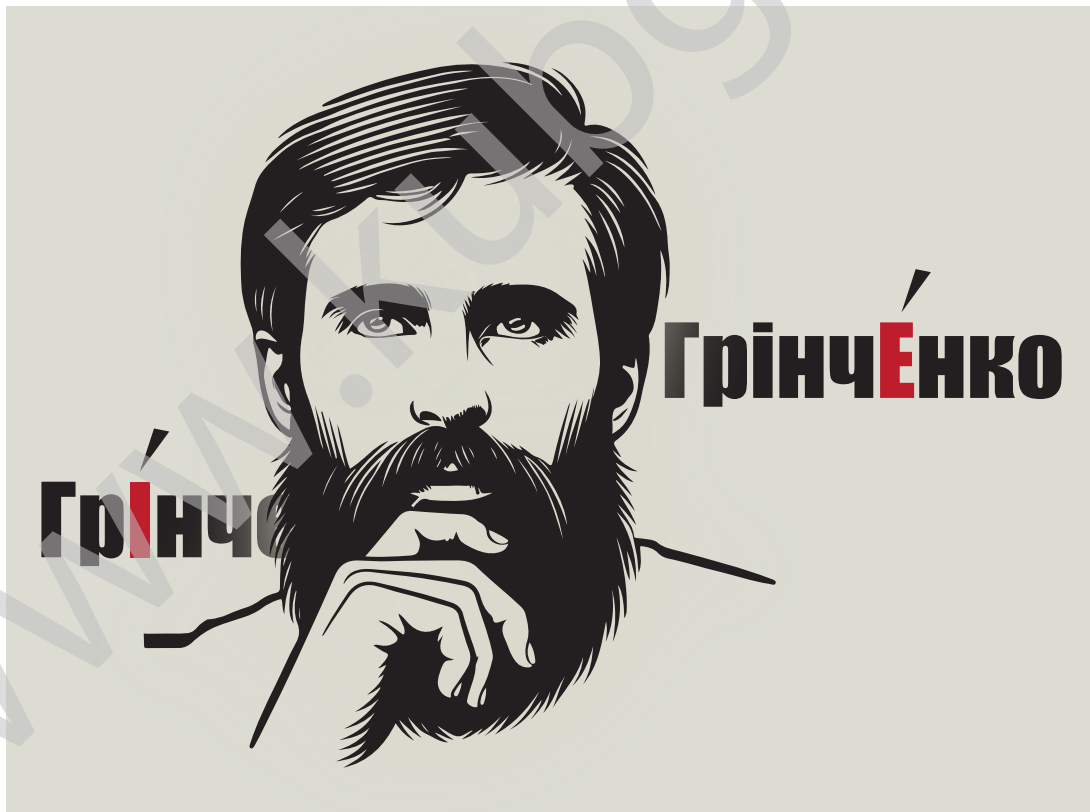
Рід Грінченків має козацьке коріння. Максим Горленський був полковим осавулом. Марія, його дочка, вийшла заміж також за нащадка козацького роду — Івана Грінченка. Сім'я Горленських була заможною. Тож у спадок Марії Максимівні перейшло немало володінь та хуторів. Своєю чергою, їхній син Яків Іванович та його дружина Ганна мали двох дітей — Івана й Дмитра, — яким після реформи належали хутори в Роганській волості, зокрема Вільховий Яр та землі біля хутора Довбин Кут. Дмитро Якович Грінченко одружується з дочкою російського поміщика Поліксенією Літарьовою. І вже 27 листопада (за новим стилем — 9 грудня) 1863 року в них народжується син — Борис. У сім'ї він був не одинець, ще мав одного брата та чотирьох сестер.

Факт 2

*Друзі!
Де ви ставили наголос, коли читали прізвища,
ознайомлюючись із першим фактом?
Грінченко чи ГрінчЕнко?*

Для Бориса Дмитровича було принципове наголошення на «Е». Згодом в автографах та підписі він позначав правильний варіант вимови діакритичними знаками. Тому уважно — Борис ГрінчЕнко, не плутайте!

Факт 3

Дмитро Якович та Поліксенія Миколаївна намагалися дати дітям найкраще, тож свята проходили в родинному колі з іграшками й смаколиками. Сам Борис згодом характеризував сім'ю як «панська» чи «дрібнопанська». Великі земельні володіння також вказували на достаток. Початкову освіту маленький Борис здобув удома і вже в п'ять років умів читати та писати, тож одразу насолоджувався можливістю застосовувати знання. У Грінченків була власна бібліотека, де Борис оглядав передплачені газети й робив при-

мітки, фактично вперше пробував себе в ролі «критика». Там же ознайомлювався з українською та зарубіжною літературою: у батьковій бібліотеці були твори Вальтера Скотта, Байрона, Гюго, Гоголя та багатьох інших, а також байки Гребінки, Думитрашка і, звісно ж, «Кобзар» Т. Шевченка. Попри це родина була російськомовна через виховання матері та вплив оточення, адже Вільховий Яр з усіх боків межував лише з російськими селами.

[Дмитро Грінченко] «мови української <...> не зневажав якось там спеціально, а просто вважав її мужицькою і через те забороняв дітям нею розмовляти. Але вважав себе малоросіянином і розсердився б, якби його названо “кацапом” <...> Борис пам'ятав, як колись батько читав цю байку [“Чуприна і борода”] матері і підсміювався з неї, що вона кацапка, а вона сердилася».

? **Малоросіянин** — інша назва українців у царську, гетьманську та імперську епохи.

Факт 4

Батько піклувався про освіту Бориса, тому в 1873–1874 роках збирає документи, зокрема підтвердження дворянського статусу, та наймає репетиторів, аби відправити сина на навчання в гімназію. Того року вступити завадив дядько по матері, який відправив папери в Полтавський кадетський корпус. Та Дмитро Якович не бачив для Бориса майбутнього у війську, тому відхилив цю пропозицію. Однак вже надіслані документи не встигали повернутися до серпневих вступних іспитів, тож лишалося продовжувати домашню освіту та чекати наступного літа, аби спробувати вступити одразу в другий клас гімназії.

Факт 5

Улітку 1875 року друга спроба вступу, але знову перепони: у жодній із трьох гімназій просто не було вільних місць. Тож єдиним варіантом стало Харківське **реальне училище**. Тогочасні іспити відрізнялися від сучасних ДПА,

ЗНО чи НМТ: Борис мав знати та декламувати молитви, байки й вірші, уміти швидко читати та переказувати. Це було щось на кшталт віддаленого прототипу екзамену з літератури, але в усній формі. Письмо та арифметику перевіряли вже письмово — вважайте, відповідно тест з мови та математики. Аби сину комфортніше було вчитися, Дмитро Якович винайняв квартиру ближче до навчального закладу. Поблизу була булочна, тож, вірогідно, вдавалося поєднувати корисне з приємним.

? **Реальні училища** — навчальні заклади, що віддалено нагадують сучасні коледжі. Зокрема, Харківське реальне училище готувало до вступу до Харківського практичного технологічного інституту, нині це Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Факт 6

З першого класу училища Борис починає активніше цікавитися українською літературою, зокрема прочитав «Енеїду» Котляревського, яка його не надто вразила, чого не скажеш про «Тараса Бульбу» Гоголя. Козаки та їхня боротьба за волю сподобалися хлопцю, про що згадував батько. Проте цю книжку, куплену однокласником, Борис згодом продав через якість українського перекладу. Не припав він тоді до душі вимогливому читачеві. З автором перекладу «Тараса Бульби» Михайлом Лободовським Борис Дмитрович познайомиться особисто вже в дорослому віці, а в 1883 році прочитає друге видання згаданого твору. І цього разу переклад йому сподобався.

«Все, що міг добыти Куліша, М. Вовчка, Костомарова, Котляревського, Квітки, Левицького та інших українських авторів, також "Основу" — поперечитиував, а що здавав — придбав на власність. Поруч з цим ішло читання всяких уславлених авторів інших народів — без ніякого ладу; у четвертому класі бувши, зацікавився

хлопець спершу літературною критикою і зачитувався Писаревим (почасти Белінським та Добролюбовим) та сам писав “критичні розвідки” по-українськи та по-великоруськи, а потім потягло його й до інших питань, — і пішла безладна мішанина з таких творів <...> не завжди добре зрозуміла цікавій голові четвертокласника...»

Факт 7

Коли 13-й минало... На формування світогляду підлітка вплинули твори Тараса Григоровича Шевченка. Саме «Кобзар» допоміг віднайти хлопцю свою ідентичність та спонукав писати вірші й твори українською, наслідуючи поета.

«Шевченко зробив з мене зараз же українського націонала».
«Живучи на квартирі у московській (панській, звісно) сім'ї, <...> випадком почув: <...> як одна пані, що жила в цій же господі, обороняла Україну, українську мову. Вона згадувала, хвалючи, про Шевченка. Поїхавши додалу влітку, я прочитав батькового “Кобзаря” і в 13 років зробився тим, ким я є».

Факт 8

Кінець XIX століття в Російській імперії позначився повстаннями та реакцією на них влади — заборонаю української мови Валуєвським циркуляром та Емським указом, отриманням багатьма творами тавра «нелегальні». Популярності набирали проукраїнські, соціалістичні, радикальні та інші ідеї, що збуджували молодь і штовхали до змін. У цей час Борис спілкується зі старшим за нього на кілька років Костянтином Філіпповим, який займався революційною діяльністю. Їхнє знайомство відбулося з часів підготовки Бориса до іспитів. Ідейник належав до нелегальної групи «О. Б. О. І.», члени якої згодом організували **атентат** на російського імператора Олександра II. Борис не брав участь у замаху, але активно поширював нелегальну літературу серед однолітків. Книжку з позначкою «О. Б. О. І.» директор училища виявив у наплічнику хлопця, а під час обшуку вдома був знайдений зошит із зашифрованими записами. Тож у листопаді 1879 року Борис Грінченко закримів до в'язниці.

«Випущено з тюрми через те, що за 1½ місяці нічого не могли в його випитати, а держати довше та судити справді було б же занадто вже дико, бо хлопцеві було всього 16 років, а піймано його з однією книжкою, ні про що інше не довідалися».

? Атентат — спроба замаху на чиєсь життя.

Факт 9

Після звільнення із в'язниці Бориса віддають на поруки батьку. Родина живе на хуторі Довбин Кут поблизу Харкова. Атмосфера та стосунки в той час стали напруженими, адже Дмитра Яковича турбувала зміна поглядів сина й наслідки цього — ув'язнення та припинення навчання. Просидівши рік удома, уже в 17, юнак вирушає до Харкова. Борис самостійно шукає житло, але хлопцеві з репутацією соціаліста власники часто відмовляють. З цієї ж причини труднощі виникали й з пошуком роботи. 1881 року віцегубернатор Василь Сосновський влаштовує Бориса в Казенну палату канцеляристом. Проте робота була низькооплачуваною і нудною, грошей ледь вистачало на життя та їжу.

УЧИТЕЛЬ

Факт 10

Борис Грінченко розпочав учительську кар'єру восени 1881 року, майже у 18 років. Це була школа в російському селі Введенське на Харківщині. Приміщення виявилось занедбаним: облуплені стіни, вибиті шибки, навіть зі стелі текла вода, що вже казати про навчальні матеріали, яких не було зовсім. Аби покращити умови роботи для себе та навчання для дітей, Борис

Дмитрович самостійно їздив у Зміїв по книжки та папір, не розраховуючи на керівництво, яке не те що не допомагало, а ще й знучалось.

*«А після того,
як учитель вигнав
із школи
старшину,
той посадив
у холодну одного
п'яницю, наказавши
йому продовдати
з холодної дірку
в школу і з тієї
дірки лаяти
вчителя. Холодна
була через стінку
від школи, стінка*

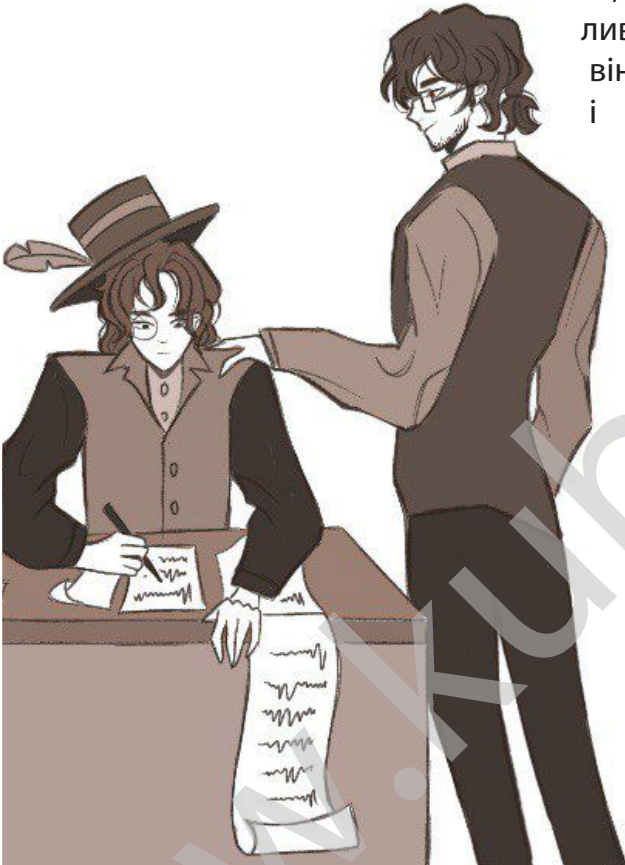
*була тоненька і з кривого
дерева, так що держалася більше
глиною, ніж деревом, то й легко було її продовдати».*

? **Холодна** — інша назва арештантської — приміщення (при волосній управі, поліцейській дільниці і т. ін.) для тимчасового утримання заарештованих. У школі російського села Введенське таким місцем була сусідня від класу з учнями кімната.

Факт 11

На заняття до юного педагога прийшло близько 70 учнів, тож довелося працювати у дві зміни. Діти ж із сусідніх сіл взагалі лишалися ночувати в класі. Бориса Дмитровича поважали й школярі, і їхні батьки, адже попередній учитель часто пиячив і бив своїх підопічних. Борис Грінченко доволі швидко здобув імідж грамотного педагога, тому до нього звертались селяни, які хотіли розібратися, чи справедливо щодо них чинить влада. Крім того,

він знайшов спільну мову з урядником і допомагав йому, малограмотному, з посадовими обов'язками — із заповненням паперів.

*«А тим часом
із москальчатами
велосся йому непогано.
<...> Ото ввечері горить
у груді, а перед грудою
сидять учитель
із школярами і варять
гуртовий куліш
або печуть картоплю.
Іноді просто
розмовляють,
а іноді вчитель читає
казки українські
або дули».*

Факт 12

Відпрацювавши навчальний рік у Введенському, Борис Дмитрович був змушений шукати іншу школу, адже цю «було закрито "у зв'язку з неможливістю викладати в ній"». З 1 вересня 1882 до 1 серпня 1883 року Грінченко вчителював у Єфремівському початковому народному училищі (інша назва

села — Трійчате), умови в якому були більш придатними для життя та навчання — хоч вода не лилася зі стелі. Тут він також здобув повагу серед місцевих мешканців. Молодий викладач знову зміг налагодити дружні взаємини з учнями, які навіть після завершення співпраці продовжували писати листи своєму вчителю. Їхні батьки клопоталися за підвищення заробітної плати Борисові Дмитровичу, бо неабияк його цінували.

«Перші листи до Грінченка його школярів ідуть з Веденського та Трійчатої, заселених москалями, де Грінченко учителював перші два роки, рік у одній і рік у другій школі. Незважаючи на короткий час, Грінченко і тут лишив по собі слід. Школярі пишуть, що, читаючи його листа, плакали. "І наші батьки жаліють за вами, — пише один хлопець: і всі бажають вам добра. Просимо ми вас, щоб приїхали ви до нас на Різдво, і батьки наші простять"».

Факт 13

Російське село Трійчате, де продовжував учителювати Грінченко, межувало з українською Семенівкою на Полтавщині. Пощастило знайти там хату. Власники прийняли юного Бориса за рідного сина. Життя в селі хоч і завдавало додаткових побутових клопотів і змушувало проходити пішки майже щодня від 4 до 6 кілометрів (помешкання було далеко від місця роботи), проте молодий учитель не нарікав, адже мав змогу перебувати в українському середовищі, вивчати українську, досліджувати та записувати фольклор.

*«Хата була одна,
і жили вони в їй усі
троє. А часом пожилиців
більшало, як треба було
взяти в хату теля чи
ягня. А там кури почали
нести, то треба було їх
забрати в хату, а там
квочок та гусей треба було
підсипати і сажати під
полом та під пічку».*

Факт 14

У Змієві Борис Грінченко відвідував педагогічні курси з 1 липня до 5 серпня 1883 року, де мав змогу разом із іншими молодими вчителями вивчати кращі практики викладання учням грамоти та читання. Найменше йому подобалися заняття з методики навчання арифметики, адже вони ґрунтувалися суто на повторі праць іншого методиста, без бесід лектора зі слуха-

чами. Про порушення та недоліки Борис Дмитрович згодом напише статтю в журнал «Русскій начальнй учитель», зазначаючи, що вчителі часто відходять від основної теми на особисті питання.

Факт 15

Учасники курсів планували влаштувати для саморозвитку вчительську бібліотеку. Учителі готові були навіть виконувати функції бібліотекарів безоплатно, але задумане не справдилося: офіційна причина — брак коштів. Та ініціативний Борис серед слухачів зібрав компанію з семи учительок та двох учителів і фактично заснував книжковий клуб, де зацікавлені могли б обговорювати освітянські проблеми, Україну та українську літературу, при-

везену з дому. Активність Грінченка навіть відзначив директор народних шкіл Жаворонков. І згодом молодого вчителя було взято на роботу у двокласну школу в с. Олексіївка Зміївського повіту.

Факт 16

Нова робота — і знову Борис вирушає до російського села, цього разу до Олексіївки. Тут він пропрацює з 1 серпня 1883 до 15 вересня 1884 року. Порівняно з попередніми школами матеріальний стан та умови покращувалися, проте проблеми з керівництвом переслідували молодого вчителя. У новому колективі Борис Дмитрович не довіряв колегам-росіянам. Завідувач дозволяв собі підслуховувати інших викладачів, самостверджувався

через посаду. Та Грінченко не прагнув «узурпувати владу» в школі, тому обійшлося без конфліктів.

«При зразковій поведінці, покладені на нього педагогічні обов'язки виконував з любов'ю, знанням справи та доволі успішно».

Факт 17

Найважче Борису було викладати російську рутину, коли заборонялася навіть згадка українського. У листах скаржився: «Насточортіла "московщина"». З односторонців у Грінченка була лише кохана Марія,

яка з лютого 1884 року переїхала в Олексіївку. Російські обмеження та бажання працювати в українському середовищі вплинули на рішення Бориса Дмитровича вкотре клопотатися про переведення до українського села. Завдячуючи сформованій репутації відповідального вчителя, Грінченко обійняв посаду завідувача двокласної школи в Нижній Сироватці Сумського повіту. Проте тут він теж надовго не затримався — звільнили через «українофільство» та «агітацію» в школі.

*Про російських викладачів:
«...з ними не тільки не можна було говорити про українські справи, їх навіть треба було берегтися, щоб вони не побачили української книжки, українського рукопису».*

Факт 18

Улітку 1887 року Борис Грінченко отримав пропозицію роботи від Христини **Алчевської** в українському с. Олексіївка (Ісаківка) Катеринославської губернії, яка на сучасних мапах є частиною села Михайлівка Перевальського району Луганщини. Меценатка шукала «ідейного вчителя», під критерії якого ідеально підпадав Борис Дмитрович. Алчевська надала Грінченку краще помешкання та підвищила заробітну плату за умови, що додаткові гроші виплатяться після екзамену, коли вона побачить результати роботи.

«Грінченко на таку умову згодився та поставив і свою умову: коли екзамен показуватиме, що вчиття в школі йде добре, то його не мають права звільняти з посади. Алчевська на це пристала. Умова була не писана, а словесна».

? **Алчевські** — родина меценатів, яка розвивала український Донбас. Олексій Алчевський — промисловець, банкір та громадський діяч, на честь якого було назване місто Алчевськ. Христина Алчевська розвивала освіту, зокрема жіночу, навчаючи письма, літератури та історії України. Засновувала навчальні заклади, як-от школу в Олексіївці, де працювали Грінченки.

Факт 19

На початку знання сільських школярів були на невітішно низькому рівні, тому Грінченко запровадив **диференційоване навчання**. На допомогу йому взяли на роботу вчителькою Марію Миколаївну. Щоб виправити ситу-

ацію з неосвіченістю та показати достойний результат на екзамені, Борис Дмитрович проводив з учнями не менше 8 годин на день. Разом подружжя формувало українську бібліотеку, де містилися і друковані книжки, і власноруч переписані. На другий рік у школі Грінченком було впроваджено українознавство, крім того він здійснював просвітницьку діяльність серед дітей.

«Навчав, як треба любити людей і свою рідну країну, котрої ми до його не знали, що вона у нас є; навчав жити просто, не лізти в пани, а жити правдиво і чесно. Навчив нас читати по-українськи з своїх книжок, котрих у нього була ціла бібліотека і були писані ним самим печатними літерами».

ЧОЛОВІК

Факт 20

Росіянка за походженням, але в майбутньому українка за вибором, Марія Миколаївна Гладиліна народилася 1 червня 1863 року в Богодухові в російській купецькій родині, про що зазначала в автобіографії. З 1871 року навчалася у прогімназії переважно на «відмінно», проте в листах кляла й навчальні заклади, і вчительок. Можливо, тоді Марія усвідомила, що це її покликання — ділитися своїми знаннями з іншими, викладати старанно й відповідально заради просвіти народу. Щоб отримати звання початкової вчительки, протягом 1881 року вона викладала в однокласовій земській «зразковій» школі як «практикантка» для групи з 50 школярів, а після здобуття звання вчительки розпочала роботу в Братенецькому початковому народному училищі.

«І я була
щирою
вчителькою:
з ранку
до ночі вчила
школярів
і обрусяла їх,
бо вважала,
що російська
мова несе їм
культуру».

Факт 21

У 1883 році Марія відвідувала педагогічні курси у Змієві, де познайомилася з юним учителем — Борисом Грінченком, який захопив її думки та серце українською ідеєю. Натхненна росіянка починає вивчати українську мову, яку згодом у листах навіть називає рідною. Липнева зустріч поділила життя та світогляд дівчини на «до» та «після», адже в той вечір вона зустріла його — свого коханого, майбутнього чоловіка, колегу... Але про все послідовно. Любовна історія тільки розпочинається!

«А потім я стріла “вчителя з гарними очима” (прізвища не знала), і тоді тихими зоряними вечорами були в нас “щирі розмови про долю народну, про рідний безщасний наш край”... і тоді багато-багато я взнала і зрозуміла».

Факт 22

Закохані вирішили одружитися одразу після курсів. Проте «день щастя», як називав весілля Борис, постійно переносився. Батьки закоханих поставилися до рішення неоднозначно. Зокрема, матір Марії — Анна Гладиліна — перешкоджала з вибором дати, тож офіційно побратися ставало справжнім сіньким квестом. З липня і аж до лютого в майбутньої тещі виникало безліч причин перенести вінчання: нещаслива дата, піст, Масляна... Та почуття Грінченка, попри постійні відтермінування, лишалися незмінними. У його житті існувало два пріоритети — Україна й Марія. День щастя! 10 лютого 1884 року молодята, нарешті, уклали шлюб, на момент якого Борису було 20 років, а Марії — 21 рік.

«Не дурно, значить, я боявся за своє щастя. Призвістка не одурила. Спершу день щастя назначений був зараз же після курсів, потім після перевodu твого у Олексіївку, далі на Різдво, а тепер уже ще далі. Доки далі — не знаю. Ні, я тепер не хочу писати. Тут треба думати, а мене й руки не слухаються, не то що голова».

Факт 23

Пара не припиняла свого спілкування навіть під час розлуки. Закохані переходили на листування, у якому ділилися буденним та сокровенним, обмінювалися ніжними словами, залицалися одне до одного й згадували казкові липневі дні. До Марії Миколаївни чоловік звертався з трепетом: «моя дружино вірна», «життя моє», «свята моя!», «Бувай здорова, моя квітонько рожева», «лебідонько моя», «довічне й єдине кохання моє» — і все це лише з одного листа. Моменти розставання Борис Дмитрович переживав тяжко: майже не їв, сумував за дружиною.

Факт 24

13 грудня 1884 року в сім'ї Грінченків поповнення — народилася донечка Настя. Із грудня 1885 року Борис Дмитрович почав працювати молодшим помічником статиста в Херсоні. Робота передбачала постійні подорожі, а пошти в деяких селах не було. Тож, аби підтримувати зв'язок з дружиною, Грінченко веде для неї щоденник з нотатками, де ділиться повсякденними клопотами та переживаннями. Роботу вважав нудною, про що постійно

скаржився, але заробітна плата була вищою за вчительську в п'ять разів. Це, власне, і змушувало лишатися на посаді заради сім'ї. Борис Дмитрович страшенно сумував за дружиною та маленькою донечкою, навіть лічив хвилини до побачень.

*«12 годин тільки,
а пароплав прийде не
раніше, як у 5 годин.
<...> 5 годин, аж 5 годин
ще дожидати! <...>
Ще 4 години зосталося
їхати. 4 години! І нащо
це кожна година має
в собі 60, а не 30, не 20,
не 10 хвилин!»*

Факт 25

У червні 1902 року родина переїхала до Києва. Згодом розпочалася робота Грінченків над «Словарем української мови». Словник давався важко, чоловік працював по 7 годин на добу, що неабияк хвилювало Марію Миколаївну. У листах до Насті вона висловлювала своє хвилювання за здоров'я коханого, на що Борис Дмитрович жартівливо відписував поруч червоним —

“нема чого”. Подружжя працювало разом: дружина виписувала нові слова та допомагала з упорядкуванням.

«Сьогодні татко допише передмову в першій редакції, а я допишу Ц. Діла зі словарем ще багато. Я вже кажу, що коли виживемо ще цей місяць, то тоді ще поживемо на світі. Дуже важко доводиться працювати».

Факт 26

У квітні 1907 року Борис Грінченко вирушив на лікування в Італію. Під час подорожі він мав змогу бачити пам'ятки, церкви, сакральні місця. Та вже в травні чоловіку хотілося додому, бо сумував за рідними, ще й Настя на той час захворіла на сухоти. Літо родина проводить у селищі Святошин під Києвом.

Факт 27

1909 року родина відвідала Італію знову: через життєві потрясіння стан здоров'я чоловіка критично погіршився. Смерть дочки й онука, матері, фінансові проблеми, закриття «Просвіти» — усе це відбулося в короткий термін, не даючи

Ч О Л О В І К

часу на прийняття та відновлення. Марія Миколаївна завжди була поруч і підтримувала коханого, проте згадувала, що Борисові Дмитровичу полегшало перший тиждень після прибуття, а далі, аж до 1910 року, лише гіршало.

«Без роботи не міг Борис Дмитрович жити, і ото зараз же почали ми вдвох учитися італійської мови. Вийдемо на Корсо, посідаємо на ослоні та й учимось. Трохи згодом вечорами почали перекладати "Cuore". Спершу він сам перекладав, а потім удвох прочитували, перекладали і я записувала переклад»».

БАТЬКО

«Мені відразу стало ясно, що тут проживає справжня українська сім'я без компромісів, що в цьому подружжі повне духове єднання, що обоє складають одну душу, разом роблять одне діло і не легко, може й неможливо, розділити працю одного від другого» (Іван Липа).

Факт 28

1887 рік. Грінченки радіють успіхам доньки: Насті — три, а вже читає. Борис Дмитрович дбав і підтримував донечку. Дівчинка мала й куповані ляльки, і передплату на журнали «Дзвінок», «Бібліотека для молодіжі». Але тато розумів, що цього замало. Через косоокість лікар заборонив Насті читати дрібний текст, що й стало причиною появи рукописного журналу «Квітка». У деяких піснях із цього часопису жартівливо згадувалася сама дівчинка та її ігри:

«Татко тільки через хату
Перейти кудись хотів
Та й заплутався в тій купі
З ганчірок та папірців.
І кричить: «Рятуйте, люде!»
Катря з Настею біжать
І заплутаного татка
Починають витягати».

«Тоді ж мені довелося вчити й дочку. У мене не було ні одної укр. шкільн. книжки. Я склав і написав для неї друкованими літерами граматику і першу читанку,

видавав і журнал «Квітку». Згадую про це, щоб знали, як тяжко доводилось добувати змогу освічувати хоч трохи по-українському».

? Граматика — це буквар, який став підручником не лише для Насті, а й для усіх дітей, які навчалися в школі. Лише в 1907 році в київському видавництві «Вік» ця книжка побачить світ під назвою «Українська граматика: до науки читання й писання». Журнал «Квітка» виходив із 26 грудня 1890 по 5 травня 1891 року.

Факт 29

Родина переїхала до Чернігова 1894 року. Тато залучав десятилітню Настю до сімейної традиції ведення рукописних журналів. Так, у вільний час він готував для дівчинки новий часопис «Проліски». Своєю чергою, Настя, наслідуючи батька, створювала рукописний журнал «Зірка» для відточення власних умінь. Задля покращення навичок юної редакторки Борис Дмитрович започаткував рубрику «Про "Зірку"», яка за змістом нагадувала критичну колонку. Підпис автора — «Чернигівський критик».

Так, у рецензії на шосте число Борис Дмитрович відзначив цікавий зміст:

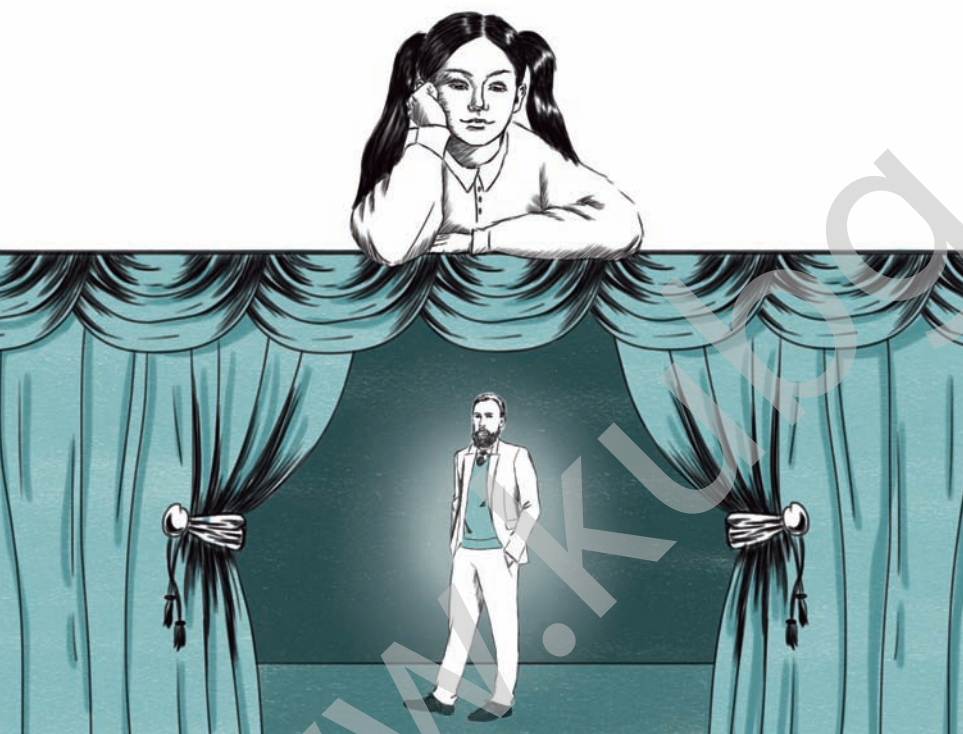
«Гарні там
самої Насті вірні
й прозова байка
про квітки. Видимо,
що, ту байку
пишучи, Настя
думала добре
і розуміла про що
писала, і знала,
як треба писати.
Ми хотіли б
якамога більш
читати Настиних
віршів та байок.
Цікавий також

переклад з Андерсена, писаний гарною мовою.
(Шкода тільки, що коректа в йому поганенька!)>>.

? «Чернігівський критик» — псевдонім Бориса Грінченка, вимогливого у праці не лише до самого себе, а й до інших. Кожну рецензію завершував сподіванням на те, що донька покращить тексти в майбутньому. У наступній рецензії батько заохочував Настю складати та писати більше оригінальних творів. Також продовжував виховувати повагу до грамотності, оскільки «помилки псують розуміння».

Факт 30

Любов батька до літератури та мистецтва позначилася на дочці ще з дитинства: Грінченки відвідували гастролі **корифеїв** 1897 року. Особливою стала підготовка до вистав аматорського драматичного гуртка Володського, до складу якого увійшов і Борис Грінченко: «Отут уже була робота Насті. Вона й про реквізит дбала і все робила, що тільки могла». Опинившись нелегально у театрі, завдяки Борису Дмитровичу Настя захоплювалася

акторською грою, зокрема й татовою, коли той грав Омелька із «Мартина Борулі» Івана Карпенка-Карого.

? **Театр корифеїв** — перший професійний український театр, що був на той час справжнім джерелом української культури. М. Кропивницькому вдалося об'єднати талановитих акторів: братів Тобілевичів (псевдоніми: Івана — Карпенко-Карий, Миколи — Садовський, Панаса — Саксаганський), Михайла Старицького, Марію Заньковецьку та інших.

Факт 31

Принципами родини Грінченків були свобода та підтримка. Настя здобувала освіту в найкращій приватній жіночій гімназії Києва, завдяки батьку розвивалася в науково-культурному середовищі. Водночас Борис Дмитрович переймався активною позицією дочки. Тож не складно здогадатися від кого Настя її перейняла. Ризикуючи, вона брала активну участь у суспільно-політичному житті: була членом не лише «Жіночої громади», а й «Вільної громади» РУПу.

*«Ти в кружку,
ти в Т-ві ім. Шевч.,
ти в спектаклі, ти
в редакції etc. etc.
Це все дуже добре,
але тільки як додаток
до головного. А головне,
се — наука. Мені
здається, можна
боятись, щоб додаток
не знищив головного.
<...> Щоправда, ти
ходиш на лекції.
Але лекції ніщо,
коли не додавати до їх
наукової праці. А коли
ж працювати, якщо
вдень бігати, ввечері
щось там зробити
для редакції чи для
“Кружка”, а вставати
в 11 год. Це все знань
не дасть, а без них
навіть талановита людина тепер мало чого
варта. А ти, здається, хочеш бути в житті
не аби чим, але чимсь»».*

? «Жіноча громада» — організація, до якої увійшла Анастасія Грінченко у 1902 році; мета — розвивати національну свідомість українських жінок. Так, не здалося. Це був прояв фемінізму, сильної жінки. Однак попри це в Російській імперії жіноцтво не мало виборчого права аж до 1917 року.

? РУП (Революційна українська партія) — перша активна політична партія в центральній-східній Україні. Заснована 1900 року харківськими студентами. Спочатку мала доволі нестійку програму. На момент входження Анастасії до лав партії остання характеризувалася достатньо розповсюдженою мережею осередків, зокрема в Галичині. Деякий час програма РУП визнавала «самостійну Україну». Проте вже у 1900 році стали очевидними її недоліки: у програмі були відсутні соціально-економічні вимоги й гасла. У брошурі М. Міхновського нічого не говорилося про внутрішній лад та устрій самостійної України.

Факт 32

Настя дорослішала, тож потребу спілкування між батьком і донькою доводилось задовольняти активним листуванням. У посланнях Марії Миколаївни до Насті Борис Дмитрович завжди залишав свої примітки. Так було й у листі від 5 червня 1904 року, де йшлося про вибір Насті щодо подальшого навчання. Дівчина почала вивчати чеську мову й хотіла вступати до університету в Празі, проте Борису Дмитровичу ця ідея не дуже сподобалася, хоча він і залишав право вибору за донькою. Він вважав, що Львівський університет нічим не поступався Празькому. Навпаки, на його думку, здобувати ті самі знання рідною мовою і на рідній землі набагато краще, та й бонусом слугувало ближче розташування львівського закладу.

«Що ж до твого проекту — їхати до празького університету, то — на нашу думку — він не оправданий ніякими розумними доводами... Австрійські студенти, що дбають про диплом, можуть кінчати і в Празі, бо і празький диплом дає їм права; ти мусиш дбати про знання, — що ж ти знайдеш у Празі? Те саме, що і у Львові... Взагалі треба сказати, що їздити з університету до університету се здебільшо ж (окрім небагатьох винятків, що виясняються надзвичайними обставинами) тільки на шкоду науці. Хоч який добрий університет буде, але коли студент обмежиться тільки на тому, що слухатиме лекції, то він знань не придбає; навпаки — і в середньому університеті студент добуде добрих знань, коли працюватиме самостійно поруч із лекціями. І ще одна річ. Львів з своїм університетом має той великий плюс, що ти там живеш серед українського культурного життя, хоч, може, й не дуже високого, але все ж українського. А Прага? Там те самісіньке, що і в Львові, тільки трішки в більшому масштабі і в чеській одежі».

Факт 33

Середина березня 1907 року. Стан здоров'я Бориса Грінченка погіршується. Причин цьому чимало: власне короточасне ув'язнення в січні, постійні хвилювання за дочку, втрата роботи в газеті «Рада» і журналі «Нова громада». Фізичні й моральні можливості Бориса Дмитровича на межі. Допомога надходить від батька — Дмитра Грінченка, який оплачує поїздку сина в Італію. З-за кордону повернувся дуже швидко.

«Спасибі за листа, дорога Настусю! Я йому дуже радий, не радий тільки тому, що ти досі не поздоровішала. Добре ж, видно, ти себе знехтувала, коли так трудно тепер лігитися! Дуже мені тяжко думати, що так марнується час твого молодого життя, життя, яке ніколи не вертається. Здалека, поза межами звичайної обстанови, мені тепер ще виразніше видно твоє становище і ще більшого болю воно завдає...»

Факт 34

Через участь цивільного чоловіка Насті в **Лубенській самообороні** правоохоронці звернули увагу й на його співмешканку — Анастасію Грінченко. Восени 1907 і в березні 1908 Марія Миколаївна згадувала про переживання та напругу в сім'ї: дочка при надії, хвора, з ризиком загриміти до в'язниці. Борис Грінченко, як чиновник і майбутній дідусь, клопотався до всіх державних інстанцій щодо перебування Насті під домашнім арештом.

Борис Грінченко розповідав громадському діячеві Костю Паньківському у квітні 1908 року про таке:

«Нездужає дочка, а тут іще прийшли її арештовувати. А що вона таки хвора, то я з великим клопотом і труднощами досяг того, щоб лишено її під домашнім арештом. Два з половиною тижні стояла в нас поліція, а тепер арешт знято, бо я дав за дочку в заставу

1 000 карбов. Але в перспективі ще суд...
Справа ця — нісенітниця, і якщо пощастить
це виявить на суді, то присуд буде легенький,
але обвинувачують на підставі такого пункту
закону, що обвинуваченим погрожує каторга...»

Також були побачення, про які згадувала Марія Грінченко:

«Їжу ми возили в тюрму, то Борис Дмитрович,
то я. І от Бор. Дмитр. було й без побачення хоч
трохи, а поговорить з Настею: стане на вулиці,
а вона біля вікна та й перегукуються — голоси
добрі були в обох. Бувало й так, що солдат підійде
до Бор. Дмитр. і каже: «Уходите, а то стрелять
буду'»».

? Лубенська громадська самооборона — організація, найголовніше завдан-
ня якої забезпечувати правопорядок у місті. Членами спілки були представники
українських національних сил. Фактично це був військовий орган, який складався
з 6 бойових дружин. Одна із основних функцій організації — протидія єврейським
погромам та арештам революціонерів.

Факт 35

Побачення Насті з батьками були регулярні. Часто подружжя чергува-
лося: то Марія Миколаївна, то Борис Дмитрович привозив доньці їжу.
Мати згадувала, що при зустрічах батько з Анастасією перегукувалися через
вікно, бувало й таке, що солдат підходив до Бориса Дмитровича, погрожуючи
зброєю.

У листі від 6 лютого 1906 року Настя розповідала про звільнення на волю
свого товариша, а також наполегливо просила батьків не сильно клопотатися
над її справою. Проте Грінченки вживали всіх можливих заходів заради
звільнення дочки з ув'язнення, зокрема надсилали постійні телеграми до
вищих чинів.

БАТЬКО

Так, у листі від 15 березня 1906 року Марія Миколаївна повідомляла доньці: «Настунько, серце, вчора увечері (ІІІ. 14) одержали з Петербургу телеграму про те, що твоє діло послано з Петербургу губернаторові “для дорозслідування” і з рекомендацією взяти на увагу твою хворобу. Сьогодні подала губернаторові “прохання”, щоб тебе не висилано, бо висилка на північ для тебе смертний присуд. І щоб випущено або зовсім, або мені на поруки для лікування».

Факт 36

Слабке здоров'я Анастасії погіршилося після народження сина, символічно обдарованого ім'ям Воля (повне ім'я Володимир), і 1 жовтня 1908 року вона помирає. Борис Дмитрович тяжко переніс втрату єдиної доньки. Та залишався маленький Воля. Тож вони разом із дружиною вирішили взяти на себе відповідальність за хлопчика. Грінченко не прийняв поради своїх батьків видати Волю за їхню з Марією дитину й готувався до початку процедури з усиновлення.

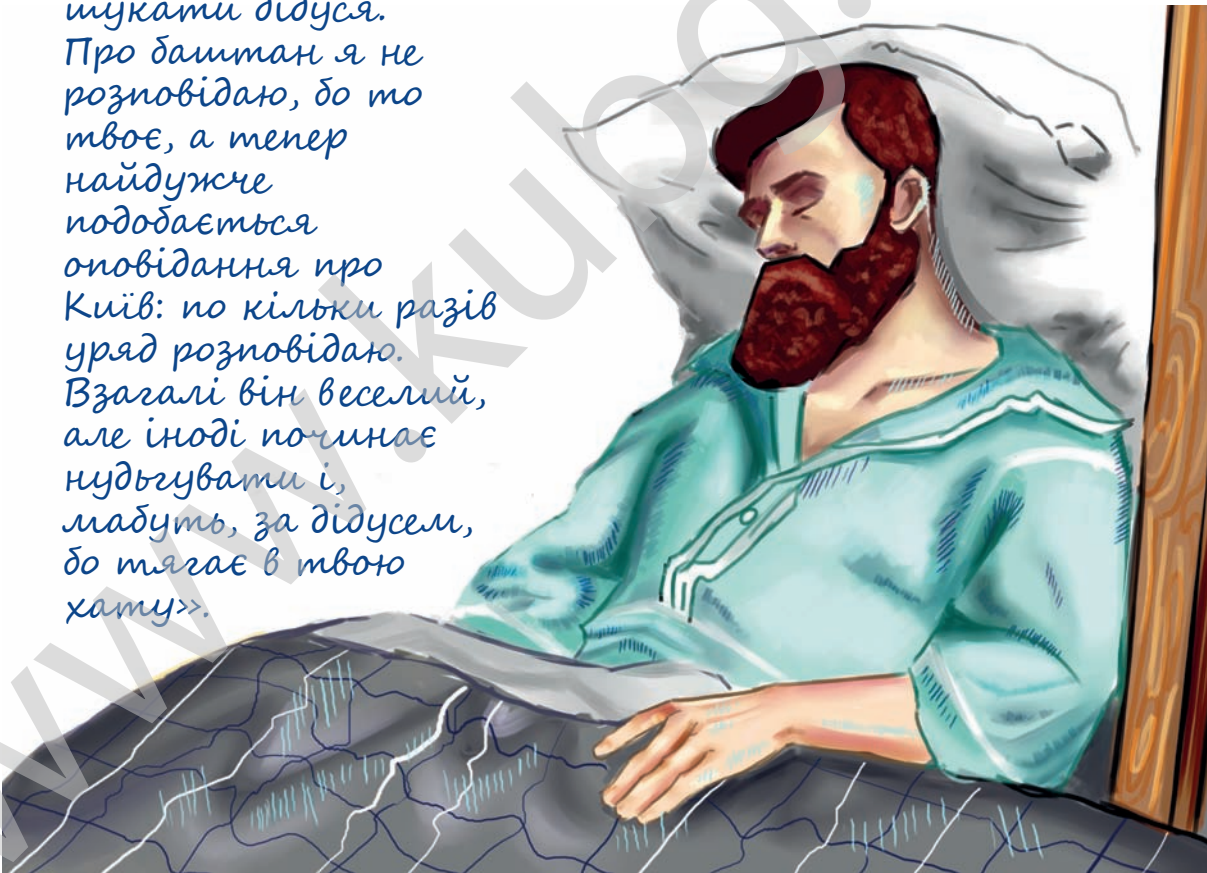
«Це означало б залишити його без матері, а ми, навпаки — хочемо, щоб він, навіть утративши її, любив і свято шанував її світлу пам'ять».

Факт 37

Борис Дмитрович обожнював любого Цьопуська. З трепетом він читав у листах Марії теплі розповіді про розвиток та кмітливість дитяти. Разом із тим Борис Дмитрович страждав, бо його батьки не приймали цивільного шлюбу Анастасії, що позначилося на ставленні до дитини. Новоспечений дідусь неодноразово звертався із закликом говорити про рідних лише з любов'ю. Онучок нездужав. Не доживши п'яти днів до своїх десяти місяців, Воля Грінченко помер. Втрата найближчих — доньки, онука, а невдовзі й матері — у такий короткий термін підірвала здоров'я самого Бориса Дмитровича.

«Валюську вчора не купала,
бо холодно в хатах було.
І вчора, й сьогодні тягає
мене в твою хату
шукати дідуся.
Про баштан я не
розповідаю, бо то
твоє, а тепер
найдужче
подобається
оповідання про
Київ: по кільки разів
уряд розповідаю.
Взагалі він веселий,
але іноді починає
нудьгувати і,
мабуть, за дідусем,
бо тягає в твою
хату».

ПИСЬМЕННИК

Факт 38

Борис був творчий з дитинства: писав і «видавав» власні твори в газеті, яку створив для сім'ї, адже був глибоко переконаний, що література пишеться для оприлюднення. Вірші, гуморески та коротка проза хлопця були обов'язковими до прочитання в родинному колі. На жаль, ні україномовна, ні російськомовна дитяча творчість не була збережена, про що згодом із сумом згадував батько — Дмитро Грінченко.

«І перші писання хлопцеві були по-великоруському. Почав з шести років з віршів, тоді “видавав” на своєму хуторі кілька “журналів”, докучаючи ними батькові, матері й дідові Андрієві — старому печникові, що жив у Грінченків зі своєю сліпою бабю Галькою. Ця обмежена публіка (як підріс брат та сестри — вона побільшила) мусила читати або слухати вірші, оповідання, наукові розвідки й інші писання вельми плодючого “автора”».

Факт 39

Перші літературні спроби — це вірші 1880 року: «Неначе і світ такий гарний здається...», «Домовина», «Пам'яті Тараса (26 лютого 1861 року)», «Матері». Письменник-початківець хвилювався за долю своїх творів, тому 1881 року вирішив звернутися до популярного й уже авторитетного на той час Івана Нечуя-Левицького. Борис нетерпляче чекав на листа й хвилювався за якість написаного, розпитував про видання та просив поради редакторів. 9 червня 1881 року отримав відповідь зі схваленням і рекомендаціями, у яких, зокрема, йшлося про те, що матеріал потрібно передати в галицькі видання, тобто через кордон Російської та Австро-Угорської імперій, задля обходу цензури. З цим питанням Борис знову ж таки звертається до співрозмовника.

*«У Ваших віршах розлитий якийсь сум,
якась тяжка туга. Розвеселіться трохи
й поглядайте на світ божий з надією
та з веселістю. Та веселість одіється
й у Ваших віршах. У житті, окрім суму
та лиха, є багато ласкавого, веселого елемента,*

*бо життя, як полотно, виткане на сумній основі
веселим підканням та веселими взірцями.
Багно завжди було й буде на землі, і це, мабуть,
така доля землі, але з нього краще сміятись,
ніж сумувати за ним».*

? **Кордон Російської та Австро-Угорської імперій.** Західні землі України з 1867 року перебували у складі Австро-Угорської імперії: Галичина та Буковина належали до Австрії, а Закарпаття — до Угорщини. Як і більша частина інших українських земель, Слобожанщина, де проживав Борис Грінченко, становила територію Російської імперії. Тут діяли жорсткі закони, які забороняли функціонування та поширення української мови: з 1863 року — Валуєвський циркуляр, 1876 рік — Емський указ. Багато української літератури у зв'язку з цим друкувалося закордоном, а найближче — у Галичині, де цензуру було легше обійти.

Факт 40

Схоже, Борис занадто часто турбував Левицького, тому той відправив два Грінченкові вірші з контактами автора Михайлу Старицькому, який саме збирав матеріал для свого літературно-наукового збірника «Рада». У жовтні 1881 року юнак отримує відповідь з порадами та настановами, а також анонсом високих гонорарів. Натхненний поет надсилає Михайлу Петровичу вірші

з різними настроями та стилями, переглянувши які, Старицький бере на себе роль наставника.

«Поету треба надихати одвагу другим, а не наводити гробковий спів! От яку дулику треба проводити, що “най ми і загинемо, а наше діло не вмире, не загине! І хоч не ми, то хоч онуки, а дочекають того свята!”»

Факт 41

Значна частина друкованих праць Бориса Грінченка підписана псевдонімами, яких у письменника було безліч: Іван Перекотиполе, П. Вартовий, Василь Чайченко, Борис Вільхівський, Л. Яворенко, М. Гримач, Немірич Ю., Гречаник, і **криптоніми** В-ий, М-р С. та інші. Вірогідно, прибране ім'я Б. Вільхівський є виявом шани до рідного батьківського хутора — Вільховий Яр, а П. Вартовий відображає роль Грінченка в українській культурі, а саме його прагнення бути на сторожі заради збереження мови, літератури, історії, фольклору. Деякі псевдоніми, на думку вчених, є відсилками до літературних персонажів із творів Марка Вовчка й власних п'єс письменника. Така кількість літературних імен зумовлена цензурою та переслідуваннями української інтелігенції. Безліч Грінченкових проєктів «заги-

нуло в цензурі»: науково-просвітницькі видання, переклади оповідань та казок, більшість фольклорних творів. Ті, які потрапляли до випусків журналу «Кіевская Старина», були представлені без зазначення збирача.

? **Криптонім** — це такі псевдоніми, за якими розгадати особу автора, що за ними стоїть, неможливо. Грінченко використовував такі набори букв: В-ий, М-р С.

Факт 42

Видання творів і зараз складний процес, у якому задіяний не лише автор і видавець, а ще й упорядники та редактори. У ті часи робота була ускладнена **цензурою**, тож, аби її обійти, доводилося змінювати оригінальні авторські тексти. Співпраця зі Старицьким також для Бориса Грінченка не була простою. Інколи той пропонував занадто кардинальні зміни в тексті, а деякі навіть не погоджував. Така позиція колег спонукала Бориса Дмитровича видати власну збірку з оригіналами поезій, без чужих корекцій. Книга «Пісні Василя Чайченка» виходить протягом 1884–1885 років та отримує схвальні **рецензії**.

? **Цензура** — контроль з боку держави над творами, які мали б друкуватися чи ставитися на сцені.

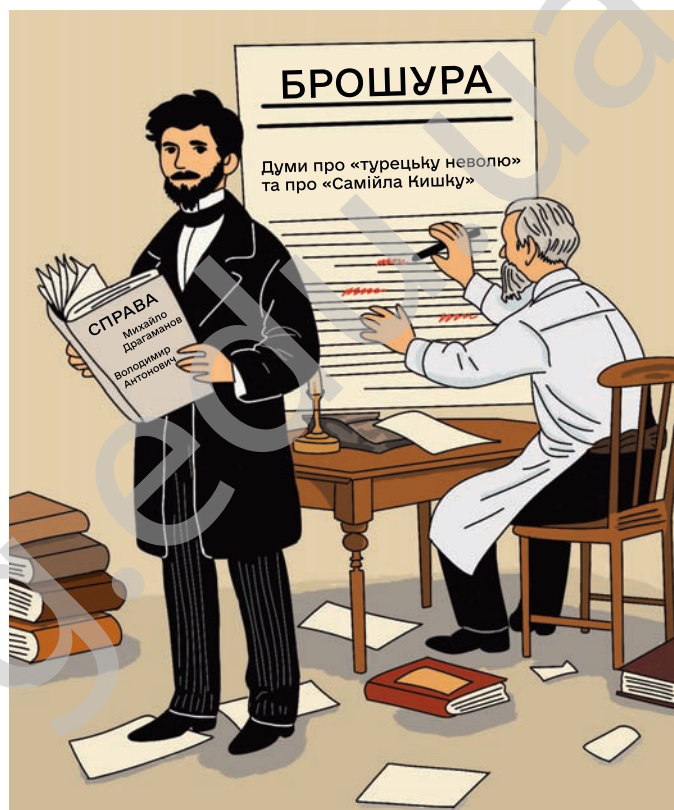
? **Рецензії** — відгуки, написані літературними критиками на твори. Рецензії від авторитетних критиків чи видань можуть неабияк посилити репутацію автора.

Факт 43

У червні 1886 року була надрукована брошура «Думи: про “турецьку неволю” и про “Самійла Кишку”». Етнографический труд В. Чайченка», матеріал для якої Борис Грінченко взяв із праці Володимира Антоновича й Михайла Драгоманова «Историческія пѣсни малорусскаго народа» (1874). Через видавця Петра Панчешникова письменник утратив у скандал, адже той вирішив не зазначати першоджерело, аби привабити увагу до видання. Грінченко, турбуючись про власну репутацію, у львівських та київських часописах спростовує напис, зроблений видавцем, і наголошує на першоджерелах.

Факт 44

Скандалні події відбувалися в період Грінченкової роботи молодшим помічником статиста. Через постійну зміну місця проживання Борис Дмитрович не завжди вчасно отримував листи. Тож розв'язання робочих питань ускладнювалося, адже якась інформація могла стати неактуальною на момент прочитання або ж взагалі не дійти до адресата. Обставини зіграли злий жарт — друг письменника Трохим Зіньківський, не знаючи про останні зміни, уклав угоду з тим же Панчешниковим про вихід збірника Бориса Дмитровича «Нові пісні й думи». І цю книжку не оминув вир подій чи навіть хаос, який

тягнуло за собою прізвище “Панчешников”. Так, згаданий видавець продав книгарню, не віддавши авторам їхні рукописи, а новий власник не сприяв виданню цих творів і думав про перепродаж книгарні за більші гроші.

Факт 45

Збірку «Під сільською стріхою» ніяк не могли надрукувати. За неї взявся інший видавець — Сергій Басин, який затягував процес. У результаті через власні фінансові проблеми він віддав справу колезі-видавцю, який був пов’язаний з тим же Панчешниковим. Борис Дмитрович їм не довіряв, але вибору не мав. Робота затягувалася аж до кінцевих термінів дії цензурного дозволу. Не без втрат: Михайло Комаров, який фінансував друк книги, уніс свої корективи без відома автора й викреслив вірш «Співці».

«Один вірш Михайло Хведор[ович] викинув через те, що, буцім, гостро проти ляхів не слід виступати, аби не дратувати».

Факт 46

Борис Дмитрович щороку надсилав близько 15 рукописів до цензурної комісії, 12 з яких були творами для народної просвіти. У його віршах часто провідним є патріотичний мотив з чіткими закликами до боротьби та праці. Автор також розмірковує над питанням ідентичності та чинників, що визначають її формування, а саме вплив влади, оточення, батьківського виховання, шкільної освіти... Ще одна важлива цінність для Грінченка — кохання, яке має супроводжувати й надихати кожну справу, аби та дійсно була щирою. Про це письменник розмірковував у листах до коханої, доходячи такого висновку.

«Хто ніколи не знав кохання, то той і не жив, той і не знав життя. <...> Я вірю в це. Я вірю також, що всі інші ідеї, — яки-б вони не були на погляд гарні, — усі вони від цієї великої ідеї пішли, ідеї кохання. І всі вони в ній сполучаються, всі вони тільки частина цієї єдиної ідеї».

Факт 47

Проза Бориса Дмитровича різножанрова. 1887 року автор надіслав у цензурні комітети оповідання, які, попри заборони на видання половини з них, отримували хороші відгуки, адже вирізнялися розмаїттям тем і були наповнені психологізмом, а персонажі та події — якісно прописані. У грудні 1890 року до «Зорі» письменник надсилає частину повісті «Соняшний промінь», на що згодом отримав захоплену рецензію з проханнями про продовження. Після оприлюднення повного твору критично відгукується Михайло Драгоманов та вказує на кожну криву деталь. Наступного року Грінченко працює над дитячою прозою «Колоски. Збірник казок та оповідань». До першого видання цензурою допущено 31 твір, а вже до другого — 35.

Відповідь редактора «Зорі»:

«“Соняшний промінь” — прочитав; очевидно сю частину, котру зволіли ласкаво надіслати. Кажу щиро: вельми вона мені сподобалась і буде окрасою “Зорі”. Тенденційна ся повість наскрізь і в наших гірких обставинах вона дуже на часі: бажати-б належало, щоби наші письменці не спускали з ока тої дороги, котрою можна дуже добре зробити і дуже багато. Люди — загал — найліпше люблять читати повісті — і перейматися речами, там піднесеними».

Факт 48

Не лише поет і прозаїк, а й перекладач: з серпня 1891 року Борис Грінченко реалізовує відкладений ще 1887 року проєкт — перекладає п'єсу Фрідріха Шиллера «Вільгельм Телль». У щоденнику згадував, що побоювався братися, адже твір близький йому за темою — народна сила, тому неабияк важливо було коректно відобразити суть. На переклад пішло 4 місяці, а процес редагування завершився 1893 року.

«Не Телль, а тільки весь народ і міг бути героєм у творові, що має описувати, як визволялись швейцарці з неволі. Це позначилося навіть і на конценції драми: сцени, де виходить Телль сам, беруть хіба п'яту частину в їй».

Факт 49

Серед оригінальних драматургічних творів важливо виокремити історичну п'єсу Бориса Грінченка «Ясні зорі» 1894 року про українку Аміну, яка втратила свою національну ідентичність у турецькому гаремі; висвітлено шлях її самоосмислення та відродження. Ця п'єса посіла 2 місце, а її автор отримав грошову винагороду в конкурсі Марка Кропивницького.

«Розбудити і зміцнити сю тугу в душі читачів та глядачів — се певно дуже гарне завдання письменника. І Грінченко мав очевидно намір навіяти на читачів і глядачів сю тугу за “ясними зорями”? Чи вдалося се єму?»

ВИДАВЕЦЬ

Факт 50

Видання творів української літератури та їх поширення серед народу були пріоритетними проектами для просвітника. Взірцем успіху для Бориса Грінченка був досвід видавця Пантелеймона Куліша, який у 1857 році заснував власну друкарню, а вже 1860 року виходила серія «Сільська бібліотека», яка вміщувала «книжки-метелики» з творами українських письменників.

«Інтелігенція вся в нас змоскалена. Вчить ся вона по-московському, читає по-московському, завжди говорить сама і завжди чує круг себе мову тільки московську; рідну ж мову в мужичих устах вважає за “хахлацький жаргон”».

? Книжки-метелики — маленькі науково-популярні брошури для народу. Основне завдання — поширення грамоти, розповсюдження українських текстів національної тематики, навчально-методичне забезпечення недільних шкіл.

Факт 51

Сформований імідж відповідальної і чесної людини, а головне — патріота, допоміг Борисові Грінченкові реалізувати власний видавничий проєкт. Меценат Іван Череватенко мріяв про видавництво дешевих книжок для народу, але втілити цю ідею в життя не вдалося, тож він передав 1000 карбованців Грінченкові. На заваді були цензура й конкуренція, але Борис Дмитрович був готовий вкласти навіть власні кошти, аби справа жила.

Про видавців, які працювали на той час, Борис Грінченко згадував так:

«Губанов — крутий, з яким ніяк не можна вести діла. Леухін та Ситін видавати українські книжки відмовились, бо у їх, мовляв, не організований продаж книжок на Україні; “Посередник” радив перекладати на російську мову, а видавати українською мовою одмовив».

Факт 52

За час існування «Народного видавництва» вийшло 36 книжок загальним накладом 133 870 примірників. Було опубліковано лише 8 книг Бориса Дмитровича та 6 Марії. Слід зазначити, попри те, що подружжя використовувало видавництво й для друку своїх писань, Грінченки цим не зловживали. За час існування видавництва вийшли друком твори Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Григорія Коваленка, Павла Махновського, Євгена Гребінки, Юрія Федьковича, а також народні пісні й казки. До речі, найбільший попит був на «Катерину» Тараса Шевченка й «Робінзона» Бориса Грінченка.

Проблеми виникали й із розповсюдженням книжок. 1896 року Грінченко писав другові:

«Напишіть ви до якого часопису російського, більш читаного, рецензію на народні Чернігівські видання. Цього дуже треба, бо вони погано продаються і діло стає; вже в мене нема грошей і один дозволений рукопис лежить»

Факт 53

Борис Грінченко припиняє видавничу діяльність у 1900 році, а залишок грошей разом із книжками передає до правління «Благодійної спільноти видання загальнокорисних і дешевих книг» (м. Санкт-Петербург). Остання мала репутацію організації, що сприяє виданню літератури для народу українською мовою. Це був вагомий аргумент для Бориса Грінченка. Надходження від проданих книг мали становити основу «Капіталу імені І. Я. Черватенка, переданого в користування О-ва Б. Д. Г.», який би витрачався лише на видання книжок, щоб продовжувати просвітницьку справу.

Борис Грінченко зазначав:

«За згодою братів небіжчика Івана Череватенка, Миколи та Степана Череватенків, з року 1900-го книжки коштом Івана Череватенка не видаються, а гроші, які одержуватимуться за продавані видання, повертаються на фонд імені Івана Череватенка, щоб з того фонду видавалися премії за науково-популярні книжки. Завідувати сією справою взялося Товариство "Просвіта" у Львові на підставі отсього статута».

ПУБЛІЦИСТ

Факт 54

У 1879 році Бориса Грінченка затримала поліція, обвинувативши 16-річного учня Харківського реального училища в поширенні забороненої літератури. Серед його підручників виявили книжку Пантелеймона Куліша «Листи з хутора» — філософсько-публіцистичний цикл, спрямований на утвердження самобутності українського світогляду. З назвою цього твору перегукується загальна назва публіцистичних виступів «Листи з України Наддніпрянської», які здійснював Борис Дмитрович у 1892–1893 роках. У той же час почав писати свої перші публіцистичні тексти — «критичні розвідки». Уже дорослим Борис Грінченко ретельно опишував книжки, які опинялися в колі його зацікавлень.

«...в четвертому класі буди, зацікавився хлопець спершу літературною критикою і зачитувався Писаревим (почасти Бєлінським та Добролюбовим)

та сам писав “критичні розвідки” по-українському та по-великоруському, а потім потягло його й до інших питань».

? **Публіцист** — автор, що висвітлює у своїх творах проблеми сучасності та висловлює думки щодо важливих суспільно-політичних питань та інші виклики суспільства. Термін близький до журналіста.

Факт 55

Іван Перекотиполе, П. Вартовий, Василь Чайченко, Борис Вільхівський, Л. Яворенко, М. Гримач, Немірич Ю., навіть Гречаник та криптоніми В. («Нова сім'я»), В-ий, М-р С. — усі ці прибрані імена фігурували в публіцистичних творах Бориса Грінченка, були його **псевдонімами**. Таке різноманіття зумовлене цензурою та підкреслювало роль, яку брав на себе діяч.

У листопаді 1886 для публікації (у «Зорі» Івана Франка) циклу гостросатиричних віршів «Земляки» автор хотів скористатися псевдонімом Д. Гордієнко. Через кілька років його позичив Данило Ткаченко, автор спогадів про Бориса Грінченка: «На дружню могилу. Мої спомини та вражіння», «Просвітно-видавнича діяльність Б. Грінченка».

«І от, глянувши тепер на Україну, на її інтелігенцію, ми, з жалем великим, повинні сказати, що вороги її найбільші, то не москалі, як нація, навіть не уряд із жандармами, а свої ж таки землячки: одні, щоб заманіфестувати свою “общерусскость”, другі, щоб догодити начальству, треті — безладно нахапавшись усяких радикальних теорій, часом зовсім не так зрозумілих, як треба, — всі вони силкуються викоренити все українське» (В. Нова сім'я. Народ. 1895).

? **Псевдонім** — ім'я-підпис, яке автор вибрав, щоб підкреслити або приховати свою особу. Псевдоніми можуть бути подібними до офіційного імені автора (Грінченко — Гречаник) або ж зовсім далекими (Грінченко — Немірич).

Факт 56

Борис Грінченко завжди потребував спілкування зі своїм читачем. Ледь не в кожному творі автор адресував заклики до дій молодому сучаснику, якого бачив однодумцем, співтворцем майбутнього. Для Бориса Дмитровича існувало чотири основні цінності, які він проголошував у своїх статтях: ідентичність, кохання, праця, боротьба. Людська пасивність критично осуджувалася публіцистом, адже вона, на його думку, спричиняє появу та розвиток меншовартості й у результаті втрату **ідентичності**.

*«Перед молодотою українською пресою лежить
будущина. Від нас самих залежить зробити ту
будущину великою й славною або нудною й дрібною.*

*До тих, хто це
розуміє і хто зуміє
озватися на це ділом,
я скажу:*

*Не спиняймося,
не вважаючи на всі
перешкоди й напади,
на всі лиха й зла,
які зустрінемо.
Ідімо далі тим
тяжким колючим
шляхом,
який нам судився
і який ми
мусимо пройти.*

*Ідімо і зробімо
нашу будущину
великою
й славною!>>*

? Ідентичність — само-
усвідомлення людиною себе як
частини суспільства.

Факт 57

Борис Грінченко задля популяризації постатей відомих українських письменників, як-от Степана Руданського, Євгена Гребінки, Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Трохима Зіньківського та інших, створює низку праць. Окрім художньо переказаних біографій літераторів, вони містять інформацію про важливі компоненти національної культури: книгодрукування, письменництво, театр, а також роз'яснення базових літературознавчих термінів: поезія, проза, роман, повість, оповідання, рима. Автор підсумовує роль кожного з письменників у становленні української літератури й нації, доводить необхідність такого становлення на ґрунті освіти та писемності.

Факт 58

Мовний пуризм! Публіцистичний виступ Бориса Дмитровича активізував наукові кола та спричинив національно-політичну дискусію. У місячнику «Правда» була опублікована стаття «Галицькі вірші», у якій Грінченко дослідив 99 поезій 27 авторів, опублікованих у часописі «Зоря» за 1883–1889 роки. Викликана реакція переросла в обговорення питання «про шляхи розвитку української літературної мови, точніше про роль у ньому галицької складової».

«Що се таке? Чи не значить се, що галицькі поети згубили всякий інстинкт до рідної мови, коли вони гребуть і з польского, і з московського мішка все, що їм треба задля метру або задля рифми (хоч ні метру, ні рифми справжньої у їх все-ж — як то ми побачимо далі — дасть Біг) і все те вважають за своє? І після сього вони ще балакають про “плекання” рідної мови, балакають про повагу до неї! Ні, так з мовою міг би поводитись хіба найлютіший її ворог, щоб здискредитувати її, зганьбити перед чужоземцями!»»

Факт 59

Велика дискусія не вщухала, а лише набирала обертів: у тижневику «Буковина» протягом 1892–1893 років вийшло 18 листів-розділів «Листів з України Наддніпрянської» та статті «Кілька слів про нашу літературну мову», у якій сатирично звертається до опонентів, що осуджували порушення мовного питання. У «Листах» Борис Грінченко використовує новий псевдонім П. Вартовий.

«Листи з України Наддніпрянської» вийшли тільки 1917 року стараннями Марії Грінченко й 1994 — як академічний проєкт Інституту української археографії НАН України. Ці тексти є невід’ємною частиною великої, майже сторічної української дискусії про перспективи й вектори руху вітчизняної культури.

«Протестуючи проти однімання в принципі у нас права на політичну самостійність, ми дуже добре знаємо, що історія не вертається назад, і тільки бажали б, щоб і наші вороги не забували цієї правди».

Факт 60

Поява «Листів з України Наддніпрянської» пов'язана з дискусивними виступами Миколи Костомарова («Дві руські народності», 1861), Михайла Драгоманова («Література російська, великоруська, українська і галицька», 1873), Івана Левицького («Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини», 1878, 1884; «Українство на літературних позовах з Московщиною», 1891) і політичними аспектами дискусії, спричиненої статтею «Галицькі вірші».

Борис Грінченко відштовхується від тези про обов'язок інтелігенції бути згуртованим активним рушієм національного поступу. Без цього вона, на думку автора, може лише зав'язнути в нескінченних дискусіях. Грінченко характеризує три групи української інтелігенції за їхнім ставленням до «вкраїнської ідеї». Негативна оцінка публіцистом українофілів (формальних націоналістів) і радикалів через лякливність та намагання дистанціюватися від національного питання. Третю групу автор називає «свідомими вкраїнськими націоналами-народолюбцями», дає їм позитивну характеристику за обстоювання освітньої, культурної, економічної, соціальної та політичної самостійності української нації; практичну політичну діяльність.

«Видимо, що треба робити, щоб відняти силу у москвофілів, щоб вирвати з нашого народного тіла сю отрутну болячку. Освітивши народ, треба довести до того, щоб він упевнився, що надія на “високу руку” цілком марна і що тільки власній своїй силі буде колись сей народ дякувати за свій добробут...»

Факт 61

У 1892 році за підписом «Б. Вільхівський» виходить серія публіцистичних статей Грінченка. З політичних причин друкувалися вони в часописах за кордонами Російської імперії — у «Буковині» («Дещо про українські видання») й у львівській «Зорі» («Українська книжка на селі») та «Учителі» («Періодичне видання для дітей», Грінченко видасть його у «Земском сборнике Черниговской губернии» російською мовою). У них лунали думки про те, що збирання фольклорного й етнографічного матеріалу варто спрямовувати не лише на наукове його опрацювання, але й на поширення недорогих видань дум, легенд, казок, пісень серед пересічних «читачів з народу», що мало б засвідчувати поважне ставлення до цих скарбів, підтримувати їхню виховну роль у рамках традиційної культури.

«Є часи, коли не збачити зі свого шляху, держатися завжди свого прапора єсть високою громадянською мужністю, єсть великою послугою у людськості взагалі і найдорожчою нам частиною з тієї людськості — у рідного краю з особна. І саме наш час такий... ми були великою нацією і можемо знову високо піднятися зі свого занепаду, аби того схотіли».

Факт 62

29 жовтня 1894 року Борис Грінченко пише й адресує українцям нарис «Було, є, буде». Свої міркування автор розпочинає зі згадки легенди про Івана Сірка, який наважився стратити звільнених з полону українців, які свого часу не вступили в боротьбу за рідний край. Борис Грінченко апелює до сучасника, який не здатний на вчинок. Саме тому він закликає українців до боротьби не лише за фізичне життя, а й за ідеали, загальнолюдські цінності. Тоді, на його переконання, житиме й Україна. Завершується нарис віршем «Прийде!» («О, прийде запевне той день...»).

Факт 63

1894 — публікація закличного нарису «Нова сім'я» (з нагоди Шевченкових роковин 1895 року), у якому автор аналізує сучасний йому стан суспільства й зазначає, що досягнення омріяного ідеалу «нової сім'ї» можливе при наявності національно свідомої спільноти й належної просвіти щонайбільшої кількості народу. Обидва нариси в 1917 році підготувала й видала під справжнім іменем автора його дружина Марія Грінченко.

*«Волі! Волі українському народові,
як самостійній національній одиниці,
думати, вірити, казати, писати,
працювати і в своєму краї поряdkувати
так, як він сам хоче — ось чого повинні ми
хотіти, ось задля чого повинні працювати!»*

Факт 64

1900 — публікацією праці «Народний театр» (у «Літературно-Науковому Віснику») автор висловлює бажання «зрозуміти, як ліпше влаштувати народний театр, властиво його репертуар», підготувати публіку до сприйняття п'єс, «розказати читачам про вистави задля селян-мужиків».

У статті публіцист наголошує: «Театр мусить бути загальнонародним», це важливо для реалізації просвітницької місії і формування поваги українців до рідної мови; ділиться теоретичними міркуваннями про театр.

«Ідея, тенденція твору народові здається найголовнішою річчю. Її він насамперед і шукає в творі і розглядає його з того погляду — чи симпатична, чи ні тенденція в ньому, а все інше здається селянинові другорядним. Через те читачеві з народу дуже часто може не сподобатися твір найартистичніше оброблений, але такий, що його ідея — через те або інше — селянинові несимпатична або незрозуміла. І навпаки: йому часам може сподобатися твір з нашого погляду малоартистичний, але такий, що в ньому гостро висловлена і до вподоби такому читачеві тенденція. Натурально, отже, що сільському читачеві або глядачеві найбільше припадуть до смаку такі твори, де він знайде позитивні типи, що своїми вчинками більше-менше відповідають на питання: “як треба жити”».

Факт 65

1907 — результатом тривалої роботи стало видання книжки Бориса Грінченка «Перед широким світом», першу частину («Книга на селі») якої складають розвідки публіциста, друковані у львівській «Зорі», московській «Зорі» та «Новій Громаді», друга — присвячена «Народному театру». Автор визнає неграмотність серед сільського населення страшною трагедією, але з надією спостерігає, «як серед великої ворожої темряви помалу починала відгортатися вікова завіса і з-за неї виривалися перші промені...» Публіцист замислюється над необхідністю подолати прірву між інтелігенцією та «простолюдом» за допомогою потенціалу літератури, пропонує формулу твору, який зацікавить усі групи читачів: «Важність теми з серйозною обробкою і народня мова».

ЧИНОВНИК

Факт 66

Вибір між роботою з українською ідеєю та чиновницькою посадою постав перед Борисом Грінченком у 1893 році. Стара Громада пропонувала вакансію укладача словника української мови в Києві, що неабияк приваблювало лексикографа, проте платня за неї не відповідала навантаженню. З іншого боку, звільнилася вакансія діловода оціночної комісії в Чернігові на довгостроковий термін та хорошим заробітком — 75 крб. Важливою для сім'ї з малою дитиною була стабільність, тож 1894 року Борис Дмитрович влаштовується на роботу в Чернігівську губернську земську управу.

«У Києві робота тільки на півтора роки і 60 карб. на місяць, у Чернігові робота постійна, платня більша і життя дешевше. Зате в Києві

робота українська і серцеві люба, а в Чернігові — нелюба канцелярщина».

Факт 67

Обіймана посада мала назву «столоначальник оцінки нерухомого майна і народної освіти», що, по суті, означало роботу завідувача відділу. Монотонна діяльність виснажувала, але діловод знаходив час відвідувати творчі заходи з сім'єю, щоб відволіктися та не втратити натхнення для письменницької діяльності. Чиновницьких справ лише більшало. У листах Борис Дмитрович згадував, що сидів в управі понаднормово, проводив там вечори через навантаження.

«Робити офіційну роботу з ранку і за північ з невеликим антрактом на обід».

Факт 68

1897 року Борису Грінченку запропонували посаду секретаря, яка оплачувалася значно вище — 1500 руб. Відмову від такої вигідної пропозиції діловод пояснював специфікою роботи, бо вона потребувала багато зусиль, майже не лишаючи вільного часу. Проте чоловік змінює рішення та вже 1898 року працює секретарем, а місце столоначальника займає Михайло Коцюбинський.

«У 1898 р. ця посада знову виявилась вільною. Поступаючись наполяганням п. Голови і беручи до уваги, що Управа лишилась без секретаря саме в розпалі Земських Зборів, я прийняв цю посаду, попри все своє небажання».

Факт 69

Секретар займався документацією кожної із сесій. Усього за час роботи Бориса Дмитровича їх було проведено три та кілька екстрених. Також у його обов'язки входив огляд та підготовка секретарських журналів, нагляд над усім діловодством в управі, менторство нових працівників, підготовка звітів. На роботу скаржився через величезний обсяг доручень та фактично відсутність вільного часу, ще й ревізійна комісія звинуватила у бездіяльності. У відповідь на це Грінченко своєрідно чітко описав графік роботи, аби жодних запитань більше не виникало.

«Беручи канцелярський рік — від зборів до зборів, від 1 листопада до 1 листопада, я скажу: <...> 5 місяців я працював вранці до 4–5 годин дня і вечорами з 8 і до 12, до першої і до другої години ночі. З 12 вересня і до листопада я також

працював вранці та ввечері. Таким чином близько семи місяців на рік я віддавав повністю виконання службових обов'язків; решту п'ять місяців я працюю в Управі щодня до 4–5 години дня і присутній на всіх вечірніх засіданнях Управи, а іноді беру роботи додому».

Факт 70

Управська бібліотека не мала коректно сформованого каталогу, цю справу віддали під керівництво секретаря. Картки з даними про кожну окрему книжку розподілялися спочатку за відділами, а далі — за алфавітом книги виставлялися на полицях. Масштабна робота, на яку мали піти роки, була виконана за чотири з половиною місяці завдяки систематизованому підходу до роботи та якісно організованому алгоритму керівником — Борисом Грінченком.

Факт 71

Як і передбачав Борис Дмитрович, коли йому вперше пропонували секретарську посаду, часу на особисте життя критично не вистачало за роботою. 1899 року чиновник приймає рішення про звільнення і завчасно попереджає про це Федора Уманця — голову земської управи. У кінці канцелярського року відбулася ревізія, після якої Бориса Грінченка знову звинуватили в невиконанні обов'язків та офіційно звільнили. З ревізійною комісією в секретаря був особистий конфлікт після появи її членів п'яними в управі та неналежній чиновникам поведінці в такому стані. Уманець поважав Бориса Дмитровича як людину, тому 1900 року, вже після відсторонення від служби секретаря, він, схоже, намагався залагодити неприємну ситуацію, нагородивши колишнього працівника за службу. Від грошей Грінченко категорично відмовився та не розумів цієї суперечливої відзнаки.

«Факт усунення мене з роботи виключає будь-яку можливість побачити в постанові Черн. Губ. Управи від 23. січ. 1900 р. під № 206 про надання мені нагороди щось, окрім дивної з її боку непослідовності, скористатися якою я не бажаю».

НАУКОВЕЦЬ

Факт 72

Літературний критик під псевдонімами Б. Вільхівський та В. Чайченко публікувався в галицькій «Зорі». Його книжкові огляди в письмовому форматі були різкими до графоманів — за недоліки у віршах молодих колег Борис Грінченко називає їхні збірки макулатурою, але такі відгуки є виправданими. У такий спосіб вже досвідчений літератор намагався спрямувати початківців у правильне русло, адже згадував, що в часи власних перших спроб йому ніхто не вказував на недоліки, через що пізно дізнався про теорію літератури. Здається, переломний момент усвідомлення свого рівня та тимчасової зневіри в текстах не оминає більшість поетів, проте саме це і стає поштовхом до рефлексії, вдосконалення майстерності й пошуку «своїх» рим та форм.

Факт 73

1892 року Грінченки виступили із «Заявою» в «Зорі» у відповідь на слова Олени Пчілки про Марію Марковичку — етнічну росіянку, яка писала українською про народ, але здобула критичну оцінку авторитетної письменниці — “якась перша-лѣпша кацапка”. Борис Грінченко під псевдонімом В. Чайченко та Марія Загірня осуджували таку нетактовну позицію щодо авторки.

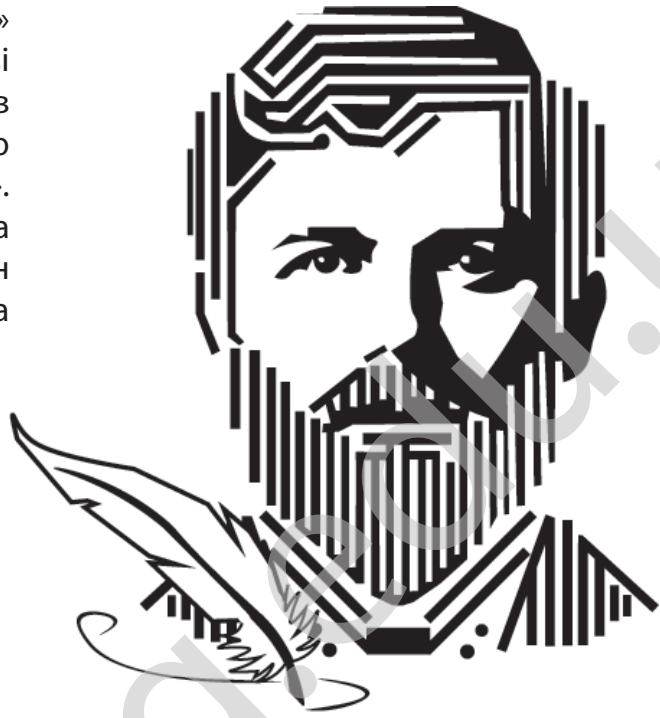

Факт 74

У своїй науковій діяльності Борис Грінченко, зокрема, постає і як літературознавець-біографіст, що помітно у його працях, як-от в огляді творчості та життя Степана Руданського, «Писань Трохима Зіньківського» (Львів, 1893, друга книга — 1896) — про друга та колегу посмертно, життєписах «Іван Котляревський, український письменник» (1891) і «Григорій

Квітка, український письменник» (1892). На останню уже зі звичною критикою відповів Михайло Драгоманов статтею «Неправда — не просвіта». Не можна казати, що думка рецензента хибна, просто кожен розглянув і зрозумів автора по-своєму.

«D[обродій] Чайченко каже, що такі писателі, як Квітка, “пишуть не про те, що справді є, а про те, що може бути”, — і в тім вартість їх писань. Це сказано незручно. Всякий може відповісти, що те, що може бути, може й не бути і що значить такі писателі видумують речі пусті. D[обродій] Чайченко мусив сказати, що такі писателі, як Квітка, розказують про те, що справді бува, хоч непременно з одною певною людиною».

Фак 75

У травні 1893 року Борис Дмитрович стає членом **Наукового товариства імені Тараса Шевченка**, яке після реорганізації поділилося на три відділи: філологічний, історико-філософський, природничо-лікарський. За рік до того ще просто Товариство власним коштом опублікувало у Львові 3 томи прозових творів письменника. Борис Дмитрович товаришував з учасниками, тому зовсім не дивно, що ця співпраця продовжувалася і надалі. Організація фінансувала наукову діяльність Грінченка, поширювала літературу виданнями та всіляко підтримувала.

«ВП. Борис Д. Грінченко, літерат з Харкова, на підставі рішення виділу з дня 21 мая 1893 вписан у книгу членів НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА яко член дійсний».

? Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) — просвітницька організація, що зосереджувалася на науково-літературній діяльності українців та надавала підтримку авторам.

Факт 76

У колекції музею відомого чернігівського мецената Василя Тарновського зберігалось 10 000 екземплярів старожитностей, наукових праць, рукописів, книг з автографами Шевченка та Куліша, проте всі пам'ятки потребували каталогізації. З 1899 року Борис Дмитрович, який тоді працював секретарем у Губернській земській управі, відправляється у відрядження з Чернігова до Києва, де працює над описом речей по 9–10 годин на добу.

Чиновника вражали умови зберігання історично важливих артефактів та, як наслідок, плачевний стан багатьох із них. Після узгодження з керівництвом Борис Грінченко перевозить назад у Чернігів Шевченківський відділ, над яким працює вже не сам, а з дружиною.

«Окріче доісторичного й княжого періоду, ніщо (окріче 5–6 таблів) не занумеровано. Ось тобі зразок ладу: Шевченків одділ у трьох шаховках, але там же лежать якісь ікони, якісь зовсім туди не причетні книжки... Зате деякі Шевченкові речі не тільки серед Кулішевих паперів, а і серед плащаниць та антиминсів, а кілки палітурок з його малюнками — серед усякого мотлоху й дрантя у якійсь комірчині — там, де сторожі мітли

ставлять і ганчірки складають. У музею вохко, все цвіте. Пишу до Уманця, щоб казав, що робити з такими речами, що можуть погнутися. Через се може доведеться увесь Шевченків одділ перевезти до Чернігова».

«Привезу, моя дорога, до Чернігова увесь Шевченків одділ (хіба деяких бюстів не візьму), привезу чимало рукописів. Та будемо дбати, щоб таки заложити сю інституцію великої культурної ваги і тим наш рідний дух з занепаду підняти!»

Факт 77

Бориса Дмитровича поважали в наукових колах, тож не дивно, що 1906 року Імператорська академія наук звернулася до нього з проханням розглянути збірник Олександра Малинки про український фольклор, номінований на Гоголівську премію. Рецензент у шести розділах підмічає

важливі деталі та використані джерела, узагальнено вказує на недоліки в праці. За результатами комісії Малинка отримав другу за розміром премію — 500 рублів, а Грінченко за участь в оцінюванні був офіційно нагороджений золотою медаллю рецензентів. Згодом у листі автор «Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору» звертався до Бориса Дмитровича з подякою та проханням дати розширений відгук із вказівками на позитивні та негативні аспекти в збірнику.

ЕТНОГРАФ

Факт 78

Коли Борисові було 16 років, на нього, на той час учня Харківського реального училища, Харківське губернське жандармське управління відкрило справу про обвинувачення в поширенні забороненої царським урядом літератури. Серед цієї забороненої літератури були «Листи з хутора» Пантелеймона Куліша, спрямовані на утвердження самобутності українського світогляду. Навесні 1881 року Борис Грінченко влаштувався у Харківську казенну палату, у той відділ, що вміщував справи про «**займанщину**», які були цікаві тим, що в них описувалося життя українського народу. Це могло посилити його інтерес до **етнографії**.

? **Етнографія** — наука про різноманітність традицій, звичаїв, вірувань та способів життя різних народів і груп людей. Етнографи — це люди, які вивчають різні культури. Вони здійснюють спостереження, проводять опитування, збирають фольклор (записують тексти пісень, казки, легенди, приказки), описують звичаї, світогляд, побут людей різних етносів, збирають побутові речі (хатнє начиння, знаряддя традиційних ремесел тощо) для колекцій, зокрема музейних, щоб ми могли краще розуміти унікальність культури кожного народу й різноманітність культур навколо нас. Етнографія тісно пов'язана з історією, фольклористикою, мовознавством.

? **Займанщина** — форма земельної власності, здобутої шляхом захоплення неосвоєних земель або обґрунтування права власності на підставі володіння цими землями предками, особливо поширена у Слобідській Україні. Певно, Борис Грінченко під час роботи канцеляристом у Харкові в 1881 році мав доступ до справ, що стосувалися суперечок між поміщиками й державними селянами щодо незаконного відмежування володінь першими, неправильного проведення меж володіння землею між господарствами та селами, нерозмежованих земель, які ставали предметом зазіхань поміщиків тощо.

Факт 79

У середині 1880-х протягом півтора року Борис Дмитрович був молодшим помічником статистика земської Херсонської губернської управи. У той

част триває процес формування статистики як науки. Статистичні дослідження пов'язувалися з географією, історією та етнографією. Основним методом роботи Грінченка був обхід усіх поселень на певній території хата за хатою, обійстя за обійстям. У процесі він проводив анкетування мешканців і робив описи за певним опитувальником. Іноді молодий статист так захоплювався, що обходив й описував більше, ніж вимагалось, зосереджуючись значною мірою на етнографічних даних.

? **Статистика** — наука збору, представлення, аналізу, узагальнення, об'єктивної (розумної) інтерпретації даних. Описова статистика надає дані про кількісний склад або розподіл чого-небудь (наприклад, скільки чоловіків і жінок мешкають у певному населеному пункті, скільки з них дітей, молоді, людей середнього і старшого віку, скільки з них розмовляє однією мовою, а скільки іншою тощо).

Факт 80

Борис Грінченко, вчителюючи в українській Олексіївці у 1889 році, запровадив українознавче виховання — він навчав дітей історії та української культури, зокрема фольклору, віршам, традиціям. Розширював світогляд учнів власними силами, адже в підручниках та програмі загалом цим нехтували. Довелося навіть створювати бібліотеку, аби діти мали доступ до цих знань і досліджували цікаві їм теми самостійно, вивчивши завдяки

Борису Дмитровичу українську мову, бо освіта тоді була російськомовна.

*«Начальство думає,
що коли мужик
дізнається, через віщо
на світі дощ, та що
земля круглобока,
то він почне
вільнодумствувати.
На підставі цього
інспектори забороняють
розказувати школярам
про такі речі. Не менш*

турбує їх і те, що мужик може дізнатися, що не сама Росія є на світі та бусурмени, її вороги, а що ці бусурмени і розумніші, і освіченіші од Росії і зовсім не бусурмени; дізнатись, що є не сама Москва на світі, а також і Відень, Берн, Париж, Лондон. Вони думають, що мужик тоді почне бунтуватись. Тим вони намагаються знищити всю ту чужоземщину з школи».

Факт 81

Під час статистичних відряджень Борис Дмитрович зібрав інформацію про матеріальні й фольклорні знахідки із сіл, де працював. Перша спроба власне наукового опрацювання зібраного або спостереженого етнографічного матеріалу Грінченком — замітка «Деякі залишки минувшини у Херсоні», уміщена в часописі «Кіевская Старина» за вересень 1888 року. У ній автор узагальнив досліджене про артефакти.

Факт 82

Відомо, що Борис Грінченко написав наукову розвідку під назвою «Турецька неволя в народних піснях». На жаль, зміст і доля цієї праці залишилися невідомими, оскільки рукопис був заборонений цензурою, бо там могли міститися матеріали з української історії, ілюстровані народними піснями про турецьку неволю, які Грінченко, як етнограф, досліджував.

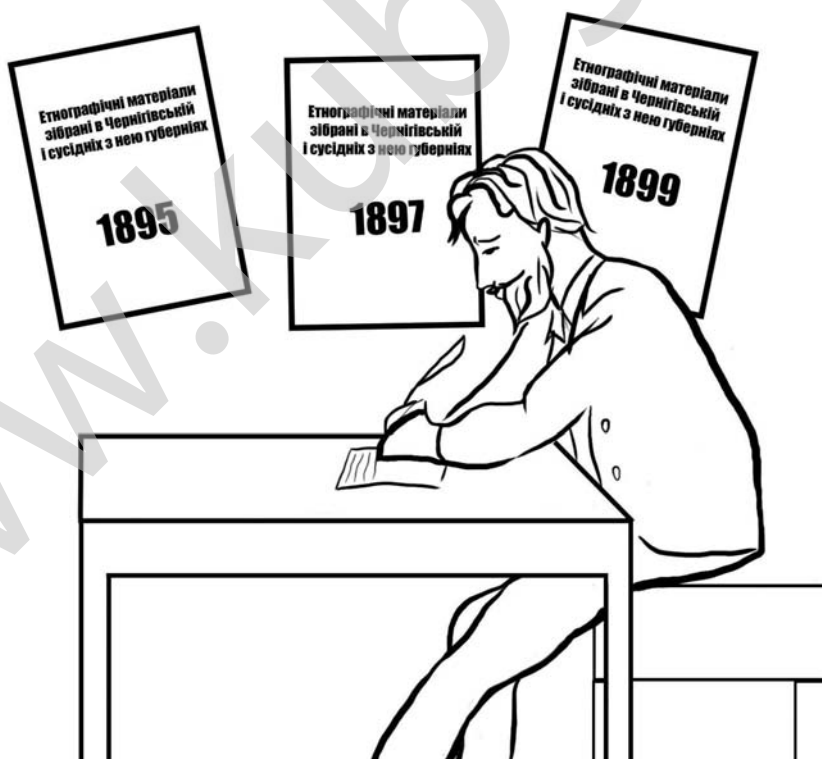

Факт 83

Про етнографічні зацікавлення Грінченка в останньому десятилітті XIX ст. свідчать видані ним «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях». Три випуски певною мірою розподілені жанрово: перший і другий (1895, 1897 роки) містили оповідання, казки, перекази, при-

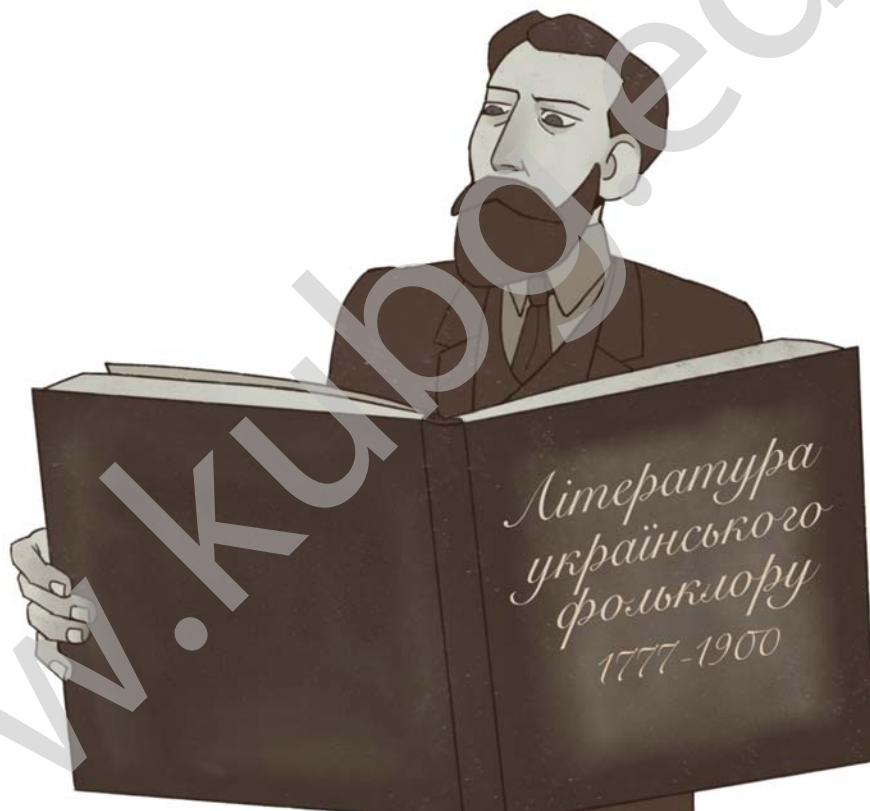
слів'я, загадки тощо; третій (1899 рік) — пісні. Але найбільше характеризують наукові погляди Грінченка-етнографа «Передмови» до кожного випуску: він фіксує роки записів, називає прізвища причетних до них осіб, у примітках до більшості творів зазначає території їхнього побутування і соціальні характеристики носіїв; пропонує власну класифікацію народних пісень; працюючи з опублікованими раніше матеріалами, він наводить один із варіантів (більш оригінальний або новий) і вказує авторитетні праці з іншими варіантами. Такий підхід властивий справжнім науковцям і нині. У 1900 році Б. Грінченко видав четвертий том «Етнографічних матеріалів» — у ньому наукові засади систематизації та опису матеріалів залишились непорушними.

«Читач зустрине тут як зовсім нові розповіді, казки та інші твори, так і варіанти текстів, що вже були надруковані раніше. З наявних у нас матеріалів ми обрали лише ті, які, додаючи нові риси, деталі та інше, становили тим самим інтерес і поруч з надрукованими вже раніше варіантами».

Факт 84

На фольклористичній ниві діяльність науковця прикметна виданням фундаментальної праці «Література українського фольклору. 1777–1900. Досвід бібліографічного покажчика» (1901). Це впорядкований за роками бібліографічний покажчик публікацій: записів, обробок, досліджень українського фольклору та фольклористики. У вступному слові зазначається важливість такого матеріалу, розповідається про труднощі, які доводилось долати Борисові Дмитровичу при написанні. «Література українського фольклору», попри існуючу в її бік критику, отримала схвальні відгуки та стала важливим етапом розвитку української фольклористики.

Факт 85

1906 року Імператорська академія наук запросила Бориса Грінченка підготувати рецензію на збірник українських фольклорних матеріалів, виданий етнографом і фольклористом Олександром Малинкою.

У своїй рецензії Б. Грінченко виклав власний погляд на те, якими мають бути етнографічні та фольклорні дослідження. За цю наукову працю Борис Дмитрович був нагороджений спеціальною відзнакою — золотою медаллю рецензента.

О. Малинка: «На друзі, після виходу мого збірника у світ, я не зустрічав жодної серйозної рецензії на нього <...> маю намір видати наявний ще у мене матеріал. Тому звертаюся до Вас з наступним проханням: надішліть мені копію Вашої рецензії для Академії Наук, щоб я міг скористатися в майбутньому Вашими вказівками».

? Імператорська академія наук (Петербурзька академія наук) — прийнята в літературі назва вищої наукової установи Російської імперії в 1724–1917 роках. У 1906 році Борис Грінченко був відзначений другою премією Миколи Костомарова Імператорської академії наук за підготовлений ним «Словарь української мови» і золотою медаллю рецензента за рецензію на збірник фольклорних матеріалів, укладений Олександром Малинкою.

ЛЕКСИКОГРАФ

Факт 86

Над лексикографічною діяльністю Борис Грінченко замислювався ще на початку своєї письменницької кар'єри. 1881 року в листах радився з Іваном Нечуєм-Левицьким щодо словника, цікавився дослідниками та укладачами, зокрема Фортунатом Піскуновим, у якого вже був подібний досвід роботи. «Словниця Української (або Югової-Руської) мови» автора згодом потрапила до Грінченкової бібліотеки та була критично проаналізована.

«Про український словар скажу, що це діло добре, але для поетів воно не на руку: це робота суха, нудна й загаїть багато часу».

Факт 87

Під час роботи вчителем в Олексіївці Грінченко міг приділити більше часу науковій діяльності, тому активно співпрацював з іншими лексикографами. До кінця 1887 року надіслав опрацьовані матеріали під псевдонімом Чайченко Михайлу Комарову, що займався підготовкою словника. Проект виявився успішним. Укладач залучав спеціалістів з одеської та київської громад, рецензентів, до видання долучився коштом меценат Євген Чикаленко. У квітні 1888 року Борис Дмитрович допоміг словами — матеріалами, а не лише «добрим словом», Каленику Шейковському, частина напрацювань якого постраждала під час пожежі, та закликав рецензією у «Зорі» підтримати роботу колеги-укладача фінансово — передплатити «Опыт южно-русского словаря».

Факт 88

У 1891 році Микола Костомаров організовує конкурс словників української мови з призовим фондом 4 тисячі рублів. Це спонукало прискорити процес роботи редакції «Кіевской Старини» та членів Старої Громади над «Словарем української мови», що тривала з 1861 року. Постало питання пошуку нового члена команди, який зайнявся б чітким оформленням та редакцією наповнення словника за вимогами Академії наук для участі в конкурсі. Олександр Русов запропонував кандидатуру Бориса Грінченка, проте Стара Громада та її керівник Володимир Науменко ставилися до лексикографа скептично через його характер і труднощі у співпраці.

*«Грінченко був, як я вже казав,
дуже милий в приватному житті,
дуже приємний собеседник
на неофіційній частині наших зборів,
а коли всі сходилися і голова,
господар хати, відкривав засідання Ради,
то Грінченко моментально змінювався —
насуплював брови, робився офіційним
урядовцем, що вимагав від кожного
виразного формулювання того,
що той хоче сказати, чіплявся до слів,
взагалі поводився, наче він сидить
не в компанії своїх людей, а десь в суді
в ролі прокурора. Висловлював він свої
погляди на справи майже раз у раз розумно,
логічно, так, що не можна було
не згодитися з ним, але ота нещаслива
вдача його, манера трактувати
свого опонента, як лютого ворога,
не приводила до згоди з ним,
а, навпаки, дратувала опонента
і мимо волі і проти логіки часом
приводила до опозиції йому. <...>*

*Грінченко ж опонував неможливо,
не то що в гострій, а в якійсь їдкій,
ущіпливій формі».*

Борис Грінченко

Факт 89

Грінченку роботу над словником пропонувала «делегация» від «Кіевской Старини» у складі Є. Чикаленка, В. Беренштама і Є. Трегубова, авторитетних членів редакції журналу. Питань до заробітної плати у 100 рублів у Бориса Дмитровича не виникло, лише встановлені Громадою терміни ставив під сумнів, бо вважав, що за рік не зможе відредагувати такий обсяг слів, проте до конкурсу завершити встигне. Конфлікт під час перемовин

не забарився: досвідчений упорядник звик бачити лише своє прізвище на перших сторінках, проте у Старої Громади були інші уявлення. Науменко працював над словником на волонтерській основі, адже пріоритезував ідею над платою, і до долучення Бориса Грінченка до роботи зредагував кілька перших літер. Борис Дмитрович готовий був працювати сам та зробити частку першого редактора, а як ні, то щоб їхні прізвища стояли в алфавітному порядку, тобто Грінченко все одно попереду.

«Кали на зібранні Громади Науменко довідався про подробиці переговорів з Грінченком, про які докладав Беренштам, то рішуче заявив, що нехай на заголовку словника стоїть одно прізвище Грінченка. Скільки ми не умовляли його, але він твердо стояв на своєму і напосівся на тому, щоб відповідно змінити договір, навіть сам його зредагував. Ми, члени комісії, підписавши його, послали в Чернігів Грінченкові, який, очевидно, і не сподівався такої радості для себе».

Факт 90

В обов'язки редактора входила перевірка слів та їхньої етимології, коректності прикладів вживання в реченнях і за необхідності заміна іншими. Правки оформлювалися окремо в зошитах письмово та мали погоджуватися з редакцією «Кіевской Старины». Борис Дмитрович міг вносити нові слова, чим активно займався, проте заборонялося займатися першими чотирма літерами, які були виділені під редакцію Науменка. У перший опрацьований Грінченком блок на літеру «К» ним було додано 415 нових слів, що вразило комісію. У квітні 1902 року лексикограф вносить власні корективи до словника: пропонує подавати прислівники й дієслова з префіксами окремо, на що отримав схвалення.

«...Міркуючи по тій першій спробі виправок словаря, яка зроблена уже поки що з буквою К, можна напевно сподіватись, що робота з редагуванням його піде спірно й дотепно,

*і не можна не радіти, що це важке діло
дісталось до рук такого тямущого в ньому,
щирого, роботящого та до того ще
й вільного працівника, котрий напевно
доведе його гаразд до пуття,
аби тільки ніщо не заважало йому
в роботі».*

Факт 91

Над першою своєю літерою «К» лексикограф працював у місяць шість днів на тиждень. Щодня, окрім неділі, за 7 годин на добу опрацьовував 150 слів, але вже тоді розумів, що в такому темпі не встигне зредагувати весь обсяг до кінцевого терміну, а ще необхідно було написати передмову

та оформити джерела. Надалі робочий день збільшився до 10, іноді й 11 годин. Друзі згадували, що Грінченків кабінет був тісний, заставлений картками та підручниками, а сам Борис Дмитрович нечасто виходив у люди. Сім'я переживала за чоловіка, адже виснажлива праця вплинула на його стан здоров'я.

«Думав я, що се справді буде редакування, однак зараз же виявилось, що се буде складання нового словаря з того матеріалу, який дала "К. Стар." та з свого...»

Факт 92

Грінченко встановив, що в наданих йому матеріалах близько 50 тисяч слів, що доволі мало як для словника та не цілком відповідає лексичному запасу мови. Багато книг використано неповно, що потребувало додаткової роботи. З цим питанням він звертається до редакції в червні 1902 року та пропонує додати до джерел напрацювання Івана Левицького, Пантелеймона Куліша, Ганни Барвінок, Панаса Мирного й інших. Кінцевий термін відстрочили на рік та місяць, а комісія погодила залучення додаткових матеріалів, а також фонетичний принцип правопису. Для упорядника це означало більше роботи, проте в такому разі словник української мови містив би ґрунтовнішу інформацію та міг би рівнятися за кількістю слів зі словниками інших мов.

«Матеріал до упорядкування дістав Грінченко багатий і великий — декілька десятків тисяч, як загадано, карток, але надзвичайно хаотичний і, скажу так, нерівний. Дещо було зроблене добре, інше ж нікуди не годилося; було багато прогалин, бо слова з авторів та народних матеріалів вибиралися несистематично, як раз у раз буває при гуртовій, до того ще кустарній роботі; було чимало й просто курйозів, які попадали до матеріялу тільки з якогось непорозуміння».

Факт 93

1904 року, коли Грінченко завершив свою частину роботи, виявилося, що Науменко, перший редактор, навіть не починав працювати над своїми літерами «А», «Б», «В», «Г» через легковажне ставлення до справи та банальну лінь, тому змушений був передати їх колезі. Громада спочатку не хотіла поступатися, адже Науменко як-не-як був головним представником. Однак після всієї тяганини де-факто Борис Дмитрович зрештою сам, тож і на титулці переможно значилося лише одне прізвище. Дружина допомагала чоловікові зі словником, тому в написаній передмові своїм «головним працівником» він відзначає саме Марію. Спільна праця подружжя додала понад 50 тисяч карток лексикографічного матеріалу.

«Словарь роблю... і руками, і ногами, і зубами».

Факт 94

У грудні 1906 року Борис Дмитрович нарешті надсилає словник у Російську імператорську академію наук на конкурс. «Словарь української мови» отримав другу премію Миколи Костомарова розміром 4000 рублів. У праці міститься близько 68 000 слів, зокрема велика кількість фразеологізмів та діалектизмів. Архаїзми були представлені на конкурсі як додаток «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVII ст. Є. Тимченка». На базі словника сформувався правопис «грінченківка», або «грінчевичівка». У рецен-

зіях про редактора відгукувалися як про кваліфікованого лексикографа та відзначали словник найкращим серед подібних праць ХХ століття.

Факт 95

21 серпня 1909 року Борис Дмитрович укладає заповіт, у якому детально описує долю спадку. Майно, права на твори та бібліотеку передає дружині. У разі її смерті вся література переходить у власність Товариства «Просвіта» у Києві, а кошти з продажів книжок мали б профінансувати відкриття народної школи з українською мовою викладання на честь Володимира Грінченка — єдиного онука. Якщо ж «Просвіту» закриють, спадок перейшов би «Благодійній спілці для видання суспільнокорисних і дешевих книг», а якщо навіть її закриють — «Товариству Просвіта у Львові» з незмінною умовою про відкриття школи. 23 квітня (6 травня — за новим стилем) 1910 року Борис Грінченко помирає в Італії. Поховали його 9 травня на Байковій горі в Києві. Уже 5 вересня 1910 року у Львові відкрили школу імені Бориса Грінченка, Марія Миколаївна підтримала бібліотеку навчального закладу книгами.

«Після дванадцяти годин заснув і години дві з половиною спав тихо-тихо. Потім прокинувся з якимись дивним поглядом. Якийсь надзвичайно ясний і щасливий і почав говорити щось про безкінечність життя, що тепер він його зрозумів; щось говорив про безсмертність душі. Але говорив так тихо, що не можна було розібрати».

ПАМ'ЯТЬ

Факт 96

Марія Миколаївна залишилася вдовою. Усі найрідніші люди відійшли в небуття, проте ще жива була пам'ять. Вдова продовжує просвітницьку діяльність та видавничу справу, перевидає твори та книги чоловіка: «Рідне слово. Читанка», 10-томне видання «Б. Грінченко. Твори». Одним із найважливіших кроків у збереженні пам'яті про Бориса Грінченка було формування архівного фонду. Зараз ми маємо змогу ознайомитися з епістолярієм Грінченків та оригіналами багатьох творів і книг саме завдяки Марії Миколаївні, яка передала документи в архів на зберігання. Ви можете доторкнутися до історії на сайті Бібліотеки Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, де зберігаються оцифровані колекції.

*«Життя порожнє, все спустіло.
Нема чим жити, лишилась тільки праця,
і я житиму для праці».*

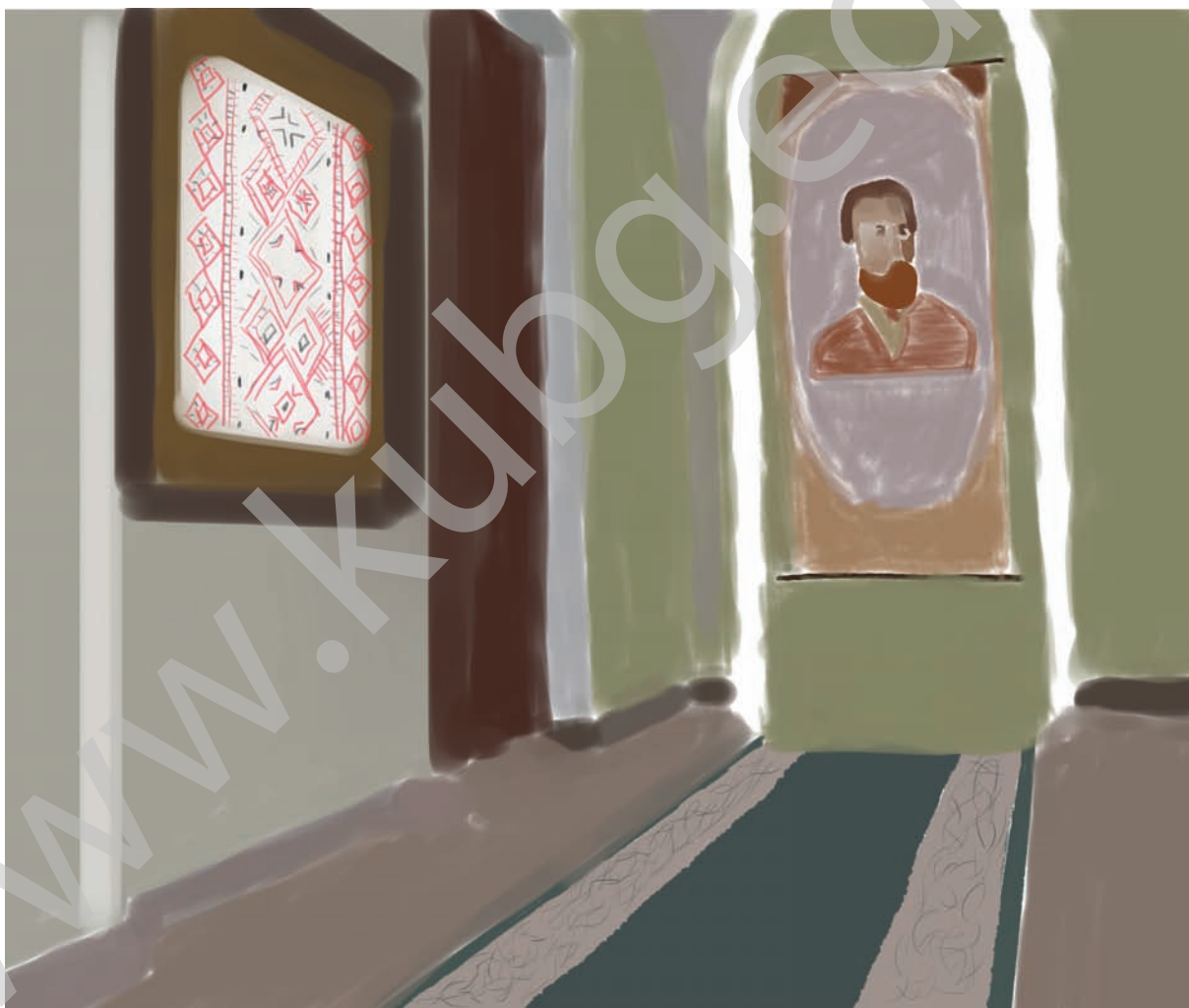
Факт 97

Музей Бориса Грінченка у Києві функціонує з 2010 року. На стендах представлені архівні документи, фотографії, книги та інші речі, які репрезентують життєвий шлях Бориса Дмитровича від Слобожанщини — дитинства, до Італії — країни останніх днів. Музей активно поповнює свою експозицію, зокрема й вишиванкою з відтвореним орнаментом вишиванки Грінченка. Також там регулярно відбуваються екскурсії, зокрема й театралізовані, у яких беруть участь студенти-грінченківці. Народний меморіально-літературний музей Бориса Грінченка на Луганщині розташований у будівлі Народної школи Христини Алчевської. На час написання книги район перебуває під окупацією.

Факт 98

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка активно займається дослідженням та популяризацією натхненника, для цього, зокрема, проводяться конкурси для студентської та учнівської молоді. Так, у 2023 році — «Лідер українства в Серці України», а цього рік — «Шлях Бориса Грінченка в Україні». Мета цих конкурсів одна — пройти тими вуличками, де ходив Борис Грінченко, і на мапі розмістити пізнавальне відео, яке дасть змогу відчувати подих історії.

Факт 99

Цей проєкт не був би втілений у життя, якби не численні здобутки вчених у різних галузях наук. Сьогодні ці матеріали перепрочитуються, переосмислюються. Дослідники віднаходять лакуни й продовжують наполегливо працювати. Долучаються до цього процесу й науковці Університету Грінченка. Працівники Центру компетентностей «Грінченкознавство» при кафедрі української літератури, компаративістики і грінченкознавства основні зусилля спрямовують на створення Літопису життя і творчості патрона, надання консультацій учням шкіл та популяризацію постаті Бориса Грінченка.

Слово про міждисциплінарний проєкт

Системне дослідження життя, діяльності й спадщини Бориса Грінченка — не просто одне із ключових завдань розвитку корпоративної культури нашого Університету. Це усвідомлення першорядності тих студій, які цементують нашу ідентичність, які дають внутрішні сили протистояти агресивному ворогові, які формують у молодого покоління відчуття гордості за тих лідерів нації, чиїми нащадками ми є.

Час появи проєкту не випадковий. Нещодавно ми відзначили 160-ліття від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка. Ювілей зустріли з чималими здобутками, які мають не лише стати предметом розмов в академічному середовищі, а й бути адаптованими для підлітків. Так постав виклик — запропонувати науково обґрунтований, фактологічно вивірений, цікавий для тинейджерів навчальний матеріал, який в ілюстрованій, ненав'язливій формі сформує уявлення про світогляд Бориса Грінченка, а також увиразнить актуальність його постаті та її начасність.

Проєкт був реалізований зусиллями студентів Факультету української філології, культури і мистецтва й Факультету образотворчого мистецтва.

Студенти-філологи скористались здобутками біографів та літературознавців і до 10 ідентичностей Бориса Грінченка дібрали найяскравіші факти з його життя та творчості. Своєрідним обрамленням стали розділи «Дитинство» та «Пам'ять». За необхідності факт засвідчували цитатою з архівних документів або спогадів сучасників, що стали джерельною основою, і дефініцією поняття, розуміння якого може викликати труднощі. Задля доступності в сприйнятті матеріалу більшість цитат подано в сучасному правописі. Робота з архівними матеріалами і науковою літературою зумовила використання всіх дат за юліанським календарем.

Студенти Факультету образотворчого мистецтва і дизайну підготували ілюстрації до кожного біографічного факту.

Учасники проєкту працювали під керівництвом старшої викладачки кафедри дизайну, членкині Спілки художників України *Катерини Радько*; старшого викладача кафедри дизайну, члена Спілки рекламистів України *Юрія Волгіна*.

Команда виконавців проєкту завдячує деканам факультетів — професорці *Ірині Руснак* і доценту *Остану Ковальчуку* за натхнення й довіру, директорці видавництва *Марії Прядко* — за видавничий супровід проєкту.

*Тетяна Вірченко,
авторка концепції видання*

Над проектом працювали

Над реконструкцією фактів життя і творчості Бориса Грінченка працювали студентки Факультету української філології, культури і мистецтва: Анастасія Астишина, Анастасія Євтушенко, Юлія Карпук, Ольга Матвієнко, Ірина Прожогіна, Єлизавета Романько, Інна Шкляренко. Загальну редакцію фактів та переклад з російської мови здійснила Ольга Матвієнко.

Студенти працювали під керівництвом професорки кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Тетяни Вірченко. Мовно-стилістичною довершеністю завдячуємо доцентці кафедри української мови Тетяні Видайчук. Ілюстрації виконані студентами Факультету образотворчого мистецтва і дизайну під керівництвом старшої викладачки кафедри дизайну, членкині Спілки художників України Катерини Радько та старшого викладача кафедри дизайну, члена Спілки рекламистів України Юрія Волгіна.

Студенти освітньої програми «Графічний дизайн» (2021)

Марія Безпала
Анастасія Белікова
Наталія Гаран
Анастасія Головченко
Анастасія Грищенко
Дар'я Грінь
Анна Демченко
Вероніка Димитренко
Дар'я Карпенко
Ангеліна Кизюн
Софія Кириченко

Вікторія Коваль
Анастасія Курта
Аліна Мазніченко
Анастасія Осадча
Анастасія Приходчук
Вікторія Ромащенко
Марія Савіних
Тетяна Самборик
Катерина Софійченко
Світлана Толочко
Яна Шульга

Студенти освітньої програми «Графічний дизайн» (2023)

Ірина Александрова
Мадіна Андарі
Айсель Байрамова
Ксенія Веретіна
Іра Вишневська
Анна Гайдей
Іван Галка
Вероніка Георгієва
Андрій Георгієвський
Діана Гнітецька
Мстислава Гонтарева
Марія Добровольська
Елліна Доброневська
Руслана Дрозд
Дар'я Єгорова
Софія Запара
Єлизавета Зоріна
Тетяна Коваль
Ольга Колісніченко
Таїсія Конограй
Софія Корецька
Марина Корсун
Єлизавета Косенко
Вадим Кулик
Вероніка Куницька
Каріна Кушнір
Діана Легеза

Софія Матвєєва
Владислава Міюц
Вікторія Нагнибедюк
Євгенія Носенко
Валерія Орлова
Вікторія Оцалюк
Анастасія Панич
Мілана Перевязко
Валерія Піскунова
Крістіна Рожнятовська
Дар'я Руденок
Олександр Рудневський
Вікторія Савченко
Ганна Січкаренко
Ілона Соколова
Марія Соловей
Леся Струк
Анастасія Тетера
Анастасія Ткаченко
Людмила Токарська
Юлія Туманова
Вікторія Чорнобай
Ксенія Шкурко
Ірина Шляпнікова
Євгенія Шумська
Анна Явтух

Зміст

Дитинство.....	4
Учитель	12
Чоловік	21
Батько.....	28
Письменник.....	40
Видавець.....	50
Публіцист	54
Чиновник	65
Науковець	71
Етнограф.....	77
Лексикограф	84
Пам'ять.....	94
Слово про міждисциплінарний проєкт.....	98
Над проєктом працювали	99

Популярне видання

БОРИС ГРІНЧЕНКО:

ФАКТІВ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

Ілюстрована енциклопедія, навчальний проєкт студентів
Факультету української філології, культури і мистецтва
й Факультету образотворчого мистецтва і дизайну

За зміст і якість поданих матеріалів відповідають укладачі

Науково-методичний центр видавничої діяльності
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Завідувачка НМЦ видавничої діяльності Марія ПРЯДКО
Відповідальна за випуск Антоніна ДАНИЛЕНКО

Над виданням працювали Людмила ПОТРАВКА, Тетяна НЕСТЕРОВА, Наталія ПОГОРЕЛОВА

Підписано до друку 17.12.2024 р. Формат 84×108/16.
Ум. друк. арк. 10,71. Зам. № 4-74.

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8052 від 29.01.2024 р.

Попередження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі «Інтернет» без письмового дозволу Київського столичного університету імені Бориса Грінченка й авторів. Порушення закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРІНЧЕНКА

www.kubg.edu.ua

ISBN 978-617-658-129-1

9 786176 581291